

मराठी
विभाग

माझा आवडता मराठी साहित्यिक विष्णु वामन शिरवाडकर

“मित्रा,
तू मुलांना इंग्रजी जरूर शिकव
शिकवायला हवं.
पण त्यांच्या मराठीशी,
मायभाषेशी असलेला संबंध
तोडू नकोस
तो सुरक्षित ठेव.”

वि. वा. शिरवाडकर

कवी कुसुमाग्रज यांनी महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक क्षेत्रामध्ये मोलाचे योगदान दिले आहे. त्यांनी मराठी भाषेला ज्ञानभाषा बनविण्यासाठी अथक परिश्रम घेतले. त्यांच्या आपल्या प्रभावी साहित्यामुळे, लेखनामुळे ज्ञानपीठ पुरस्काराने गौरविष्ण्यात आले आहे. विष्णु वामन शिरवाडकर हे मराठी भाषेतील अग्रगण्य कवी, लेखक, नाटककार, कथाकार व समीक्षक होते. त्यांनी ‘कुसुमाग्रज’ या टोपण नावाने कविता लेखन केले. ते आत्मनिष्ठ व समाजनिष्ठ जाणीव असणारे मराठीतले महत्वाचे लेखक मानले जातात. मराठी कुसुमाग्रजांच्या कविता तरुणांना प्रेरणा देणाऱ्या आहेत. त्यांना कुसुमाग्रज या टोपण नावाने ओळखले जाते. कुसुमाग्रज यांचा जन्म २७ फेब्रुवारी १९१२ रोजी पुणे येथे झाला. त्यांचे मुळ नाव गजानन रंगनाथ शिरवाडकर असे होते. त्यांचे काका वामन शिरवाडकर यांनी त्यांना दत्तक घेतल्याने त्यांचे नाव विष्णु वामन शिरवाडकर असे बदलले गेले. कुसुमाग्रज ज्यांचे वडील वकील होते. व्यवसायसाठी ते पिंपळगाव बसंवत तालुक्याच्या गावी आले, कुसुमाग्रजांचे बालपण येथेच गेले, २० वर्षांच्या वयात त्यांनी नाशिकमध्ये दलितांना मंदिरात प्रवेश मिळावा म्हणून अहिंसात्मक आंदोलनात प्रवेश केला. या शिवाय आपल्या जीवन काळात त्यांनी अनेक सामाजिक आंदोलनात सक्रिय सहभाग घेतला. २० वर्षांच्या वयात त्यांनी आपला पहिला कविता संग्रह ‘जीवनलहरी’ प्रकाशित केला. नंतर नाशिक मध्येच त्यांनी मराठी चित्रपटासाठी पटकथा लिहिने सुरु केले. कवि कुसुमाग्रज यांनी विपुल लेखन केले. यानंतर सोबत, स्वराज्य, प्रभात नवयुग, धनुर्धरी अशा विविध नियतकालिकांचे वृत्तपत्राचे संपादन म्हणून त्यांनी काम केले. कुसुमाग्रजांनी उठा उठा चिऊताई सारख्या किलबिल कविता लिहिल्या तशाच ‘पृथ्वीचे प्रेम गीत’ सारख्या गहन कविताही लिहिल्या. “काढ सखे गळ्यातले” सारखे लडिवाळ शब्दही त्यांचे आणि “वे मुक्त त्यांची राहते पोटात सारी संरक्ती” हे स्पष्टोत्तीचे परखड बोलही त्यांचेच. त्यांचे समृद्ध आणि प्रगल्भ व्यक्तिमत्व वैविध्यपूर्ण आणि प्रसन्न स्वरूपात त्यांच्या साहित्यात प्रतिबिंबित झाले आहेत.

मराठी कुसुमाग्रजांच्या कविता तरुणांना प्रेरणा देणारी आहे. मराठी भाषेसाठी व मराठी मातीसाठी कवी लिहितात-

‘माझ्या मराठी मातीचा,
लावा ललाटास टिळा,
हिच्या संगाने जागल्या
दन्या खोऱ्यातील शिळा’.

कवी विष्णु वामन शिरवाडकर आडनावाने शिरवाडकर असलेले तात्या साहेब सर्वार्थाने नाशिककर होते. महाराष्ट्राने प्रेम दिलेच पण नाशिकने त्यांच्यावर अपार माया केली. ते म्हणतात मी जन्माने पुणेकर, नावाने शिरवाडकर पण वास्तव्याने आणि अंतःकरणाने

सर्वस्वी नाशिककर; नाशिकला जेव्हा नवे नाट्यगृह बांधून झाले तेव्हा नाशिककर जनतेने आग्रह धरला की या वास्तुला शिरवाडकरांचे नाव द्यावे, पण या संत वृत्तीच्या विनम्र साहित्येकाने या प्रस्तावाला नकार देत म्हटले - ''मी अधिक योग्य नाव सुचवतो; महाकवी कालिदास नाट्यगृह असे नाव द्या''! खरचं असा थोर माणूस होणं कठिण. आपले आवडते पु. ल. म्हणायचे, महाराष्ट्रात वाकून नमस्कार करण्यासारखे दोनच पाय आहेत. ते म्हणजे कविश्रेष्ठ कुसुमाग्रजांचे. त्यांच्या जन्मदिवस २७ फेब्रुवारी, हा जागतिक मराठी भाषा दिन म्हणून साजरा करण्यात येतो. हा मराठी भाषेचा गौरव म्हणता येईल. अवघ्या जगाने त्यांना मानाचा मुजरा म्हणून अवकाशातील एक ताऱ्यांचे कुसुमाग्रज तारा असे नामकरण केले. त्यांचे साहित्य वाचने, मातृभाषेवर निस्सीम प्रेम करणे व समृद्ध सुशील माणूस होणे हीच त्यांना आदरांजली ठरेल. आम्हा घरी आहे शब्दांचेच धन, शब्द देता घेता झाले आहे. 'आता शब्दांचेच मन' या ओळीतच त्यांचे शब्दरूप अस्तित्व जाणवतच राहते. प्रेम हाच संस्कृतीचा सारांश असं मानणाऱ्या व जगणाऱ्या कविश्रेष्ठ कुसुमाग्रज यांच्यासारखी युगप्रवर्तक व्यक्तिमत्व त्यांच्या कार्यातुन अजरामर होत असतात. तेच म्हणतात ना-

तुम्ही जेव्हा

माझ्या कवितेशी बोलता

तेव्हा माझ्याशी बोलू नका,

कारण माझ्या कवितेत

मी असेन बराचसा

वहूंदा,

पण माझ्या बोलण्यात मात्र

तुम्हीच असाल

पुष्कळदा

अशा वाचक रसिकांशी, मराठी भाषेशी एकरूप झालेल्या महाकवीला हा मानाचा मुजरा !

आचल विलास चिचाटे

वर्ग बी.एस.सी. १

रोल नं. १५०८

प्रसार माध्यमांची भूमिका आणि आजचे वास्तव्य

आधुनिक जगामध्ये विज्ञानाने अफाट प्रगती केली आहे. प्रत्येक क्षेत्रांमध्ये नविन नविन संकल्पना येत आहे. परंतु आजचे जगाचे वास्तव्य महामारीने जखडलेले आहे. आजचे वास्तव्य अतिशय चिंतादर्शक व आव्हानात्मक आहे. आपण आपल्या दररोजच्या दैनंदिनीत एवढे व्यस्त झालेले असतो की आपल्याला जगाचे भान नसते. हे भान देण्याचे काम प्रसारमाध्यमे करत असतात. सध्या माहितीचे आणि संदेशाचे वहन इतके जलद गतीने होत आहे की १ सेकंदापूर्वी, २ मिनिटापूर्वी काय घडले याच्या अपडेट्स ट्रिविटर किंवा फेसबुक किंवा व्हॉट्सअॅप यासारख्या सोशल साईट्सवरून त्वरित प्रसारित होत असतात. एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी संदेशवहनाचे प्रमाण सध्या झाटपट होतांना दिसत आहे. अर्थात भारतासारख्या देशांत हे तंत्र आज नवे आहे. ते अर्धशिक्षित, अशिक्षित इत्यादी पर्यंत आज पोहचले नाही. समाजातील या गटांना अजुनही टीव्ही आकर्षित करत राहणार आहे. पण ही परिस्थिती झापाट्याने पालटणार आहे. मोबाईल टेलिफोनचा प्रसार हे एक लक्षण आहे. भारतातील १२० कोटी लोकसंख्येत मोबाईल धारकांची संख्या १५ कोटी झाली आहे. ती ही फक्त एका दशकाच्या अवधीत. एवढी संख्या वाढ झाली, ती हे तंत्रज्ञान परवडणाऱ्या किमतीत उपलब्ध झाल्याने, आज या मोबाईल फोनच्या आधारे अनेक व्यवहार जसे करता येऊ लागले आहेत, तसेच माहितीचे देवाण-घेवाण ही होऊ लागली आहे. जसा आर्थिक विकासाचा वेग वाढेल आणि त्याचे फायदे समाजाच्या सर्व स्तरांत पोहोचण्यास सुरुवात होईल, तशी या नव्या 'सोशल मिडीयाची' व्यासी वाढत जाईल.

केवळ पाच वर्षांत व्हॉट्सअॅप ने ४५ कोटी ग्राहक मिळवून आपली जागतिक बाजारातील किंमत १९ अब्ज डॉलर्सपर्यंत वाढवली. या मागची गंभीर हीच आहे. आज या व्हॉट्सअॅपचे जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचे ग्राहक भारतातील आहेत, हे आपण कोणत्या दिशेने वाटचाल करत आहोत. याचं निर्दर्शक आहे. स्वातंत्र पूर्ण काळापासून सूख असलेल्या संदेशवहनाच्या प्रसारणाची जागा जरी आजच्या फेसबुक व्हॉट्सअॅपने घेतली असली तरी देखील आजही पुरातन माध्यमांनी त्याच शोधात तग धरला आहे. माध्यमांचा वापर दिवसेंदिवस वाढत असून वृत्तपत्र आणि माध्यमांची जागा फेसबुक आणि व्हॉट्सअॅपने घेतली आहे. परंतु यामुळे मूळ पत्रकारीता आणि पत्रकारांच्या प्रतिमेला धोका आहे, कारण आजकाल माध्यम इतकी डोईजड झाली आहेत की, कोणीही पत्रकार होऊ शकतो. कारण काही वेळेस चुकीची माहिती प्रसारित होऊन जनजीवन अडथळ्यात येते, त्यामुळे माध्यम कधी-कधी घातक आहे की काय असा सवाल पडल्याशिवाय राहत नाही. प्रसारमाध्यम आज बाजारीकरणामुळे चुकीच्या बातम्या सादर करून वृत्त पत्राची विश्वासाहृता डळमळू पाहत आहे. सध्याचे युग जाहिरातीचे आहे. त्यामुळे तुमच्या कार्यक्रमाची जाहिरात जेवढ्या प्रभावीपणे कराल तेवढे कोणतेही काम यशस्वी होते. परंतु आजच्या युगात लोक यशस्वी होण्यासाठी प्रसारमाध्यमांच दुरुपयोग करत आहे. प्रत्येक ठिकाणी भ्रष्टाचार वाढले. या विमारीच्या माहामारीत प्रसारमाध्यमांनी खूप धूम उडवली आहे.

एकीकडे वृत्तपत्र व वृत्तवाहिन्यांचे स्वरूप असे बदलत जात असतांना, अलीकडच्या काळात जो नवा सोशल मिडिया उदयाला आला आहे. त्याने एक नवे दालन उघडले गेले आहे. या नव्या फेसबूक, ट्रिविट, मॅसेजिंग इ. इंटरनेट वर आधारलेल्या सोशल मिडियाने निखल माहिती व विचारांचे मुक्त आदान-प्रदान यावर भर देऊन प्रगत तंत्रज्ञानाच्या आधारे माध्यम सप्लाई ची प्रसारमाध्यमांवर पकड बसली आहे. ती ढिली करण्याच्या प्रक्रीयेत चालना दिली आहे. ते इतरांपर्यंत पोहोचण्यासाठी आतापर्यंत प्रथम वृत्तपत्र व नंतर वाहिन्या हे माध्यम होते. या दोन्ही माध्यमांतील लोकांना हे म्हणन पटलं नाही, यांच्या दृष्टीने ते गैरसोयीचे असते. तर ते प्रसिद्ध होत नसे वा दाखवलही जात नसे. पण आता एखादी व्यक्ती आपलं हे म्हणन ब्लॉग लिहून किंवा इमेल पाठवून किंवा ट्रिट करून इतरांपर्यंत पोहोचवू शकते. हे इतर कित्येक हजारही असू शकते.

संगणकाच्या माऊसच्या एका विलक्षण्या आधारे जगातील हजारो लोकांपर्यंत पोहोचण्याची सोय अत्याधुनिक तंत्रज्ञानावर आधारलेल्या या नव्या सोशल मिडियाने करून दिली आहे.

मंजुषा प्रदिपराव डांगे

बी.एस. सी. १

रोल नं. १२०९

शेतकऱ्यांची आत्महत्या : समस्या आणि उपाय

“लेतो अंगावर चिंध्या, खातो मिरची भाकर॥
काठी उसाची पाटच, जगा मिळती साखर॥
काटा त्यांच्याच का पायी, त्यान काय केलं पाप,
कष सारे त्याच्या हाती, दुसऱ्याच्या हाती माप॥

मिरची भाकर खावून शेतात राबणारा शेतकरी. त्याच्या वाट्याला येणारे दारिद्र्य, जीवनाचा परिचय आपल्याला उपरोक्त ओंवी मधून होतो.

खर तर शेतकऱ्याचे संपूर्ण आयुष्यच कटाने भरलेले असते. हिवाळा असो या पावसाळा त्याच आयुष्य नेहमी कटाचंच. त्यातून शेती ही निसर्गावर चालणारी, एखाद्या वर्षी पाऊस रुसतो, मग तीच चिंता तेच दुःख आणि तेच पावसाच्या लहरीकडे डोळे उघडे करून पाहण. कर्जाची, नुकसानाची चिंता राबराब राबायचं कष करत जगायच आणि फायदा तोट्याच गणित दरवेळी वेगळं!

“अन्न दाता,
सुखी भवतु॥”

अन्नदाता म्हणजे शेतकरीच त्यानच पिकवल नसतं तर आपण तरी काय खाऊन जगलो असतो पण परिस्थिती काही वेगळीच आहे. पिकवणारा उपाशी आणि विकवणारा तुपाशी. शेतात मार राबराब राबायचं आणि निघालेले पिक कवडी मोलाच्या भावात विकायचं अस आमचं शेतकऱ्यांच जगण. कष आम्ही करायचे आणि आमच्या जीवावर व्यापाऱ्यांनी अमाप पैसा कमवायचा अशा अनेक संकटाना समोर जाताना आमच्याकडे एकच पर्याय उरतो तो म्हणजे आत्महत्या!

“प्यावा वाटत नाही विषाचा घोट
प्यावा वाटत नाही विषाचा घोट
पण काय कराव माय बाप सरकार
मातीच्या वासानं भरत का हो पोट
मातीच्या वासानं भरत का हो पोट”॥

महात्मा ज्योतीबा फुले यांनी राणी विकटोरीयाच्या दरवारात जावून खडसावून संगितले होते. देशाची आर्थिक ध्येय धोरण ठरवायची असेल तर ती सुटा-बुटात फिरणाऱ्या माणसाकडे पाहून ठरवू नका, तर ती शेतात घामगाळणाऱ्या शेतकऱ्याकडे पाहून ठरवा. बाप्पा स्वतःच्या डोक्यावरच्या कर्जाला पाप समजणारा एवढा पुण्यवंत आत्मा तुमच्या शरीरात कसा काय जन्म घेतो? तो आत्मा कधी डॉक्टर, इंजिनिअर, वकील याच्या शरीरात का जन्म घेत नाही? ज्या दिवशी हा आत्मा यांच्या शरीरात जन्म घेईल, त्या दिवशी शेतकरी आत्महत्या का करतो? कशासाठी करतो? आणि कोणासाठी करतो? या सर्व प्रश्नांची उत्तरे मिळतील.

शेतकऱ्याच्या आयुष्यात एखाद्या टोकाच्या समस्येला समोर जाण्याची वेळ का येत असेल?
समस्या:-

१) कर्जबाजारीपणा:-

शेतकऱ्याच्या आयुष्याला लागलेला सर्वात मोठा कलंक म्हणजे कर्ज, नैसर्गिक संकटामुळे येणाऱ्या नापिकी आणि इतर ही कारणामुळे कर्जाच ओङ्ग नेहमी त्यांच्या डोक्यावर असते.

२) नापिकी:-

सतत पडणारा दुष्काळ आणि ओला दुष्काळ इत्यादी संकटामुळे नापिकी होते आणि कर्जाचा ओङ्ग नकळत वाढत जातो आणि त्यांच्या कडे एकच पर्याय उरतो तो म्हणजे आत्महत्या.

३) सरकारी ध्येय धोरण:-

शेतकऱ्यांना देशाचा कणा समजून सरकारी ध्येय धोरण आपल्या देशात ठरतील तेव्हाच शेतकरी सुखी होतील.

शेतकऱ्यांना वेळेवर सर्व गोष्टी मिळाव्या या उद्देशाने सरकारने ध्येय ठरवणे महत्वाचे आहे. मध्ये युरियाचा तुटवडा होता अशा वेळी शेतकऱ्यांना काय करावं? कदाचित या सर्व समस्या तेव्हाच संपेल जेव्हा शेतकऱ्यांना अर्थव्यवस्थेचा कणा समजून ध्येय आणि धोरण ठरवले जाईल.

४) पिकांना न मिळणारा निश्चित भाव:-

शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांना योग्य भाव ठरवून विकण्याचा अधिकार नाही. त्यांच्या मालाला कवडी मोल भावात विकत घेऊन व्यापारी लोक भक्कम पैसा कमावतात आणि शेतकरी मात्र कर्जबाजारी होतो.

अशा अनेक समस्यांना शेतकऱ्याला उभ्या आयुष्यात सामोर जावे लागते आणि अशा त्रासाला कंटाळून त्यांना त्यांच्या जीवनाची यात्रा एका विषाच्या घोटानी सपवावी लागते.

उपाय :-

शेतीला औद्योगिक दर्जा:-

शेतीला औद्योगिक दर्जा मिळत नाही तेव्हापर्यंत शेतकऱ्याचा विकास होणार नाही. शेती पूरक व्यवसाय करून शेतकरी प्रगत होऊ शकतो.

तंत्रज्ञानाचा योग्य वापर:-

शेतकऱ्यांनी तंत्रज्ञानाचा योग्य वापर करून आपल्या शेतीचे नियोजन करावे. त्यामुळे कदाचित त्यांना नैसर्गिक समस्यांना समोर जावे लागणार नाही.

अर्थसंकल्पात शेतीसाठी स्वतंत्र तरतूद:-

ज्याप्रमाणे उद्योगासाठी अर्थसंकल्पात स्वतंत्र तरतूद असते त्याप्रमाणे शेतीसाठी सुद्धा स्वतंत्र तरतूद असावी.

शेतकऱ्याच्या मालाला योग्य भाव:-

शेतकऱ्याच्या मालाला योग्य भाव मिळाला तर त्याला आयुष्यात कोणत्याही समस्यांना समोर जावे लागणार नाही. शेतकरी कधी कर्जबाजारी होणार नाही.

सरकारची वेळवर मिळणारी मदत:-

शेतकऱ्यांना वेळोवेळी सरकार, कझून मदत मिळावी कुठल्याही गोष्टीचा तुटवडा पडणार नाही याची काळजी सरकारने घ्यावी.

शेतकरी सुखी तर जग सुखी या म्हणी प्रमाणे शेतकरी सुखी राहायला हवा. शेतकऱ्यांना कुठल्याच समस्या येऊ नये यासाठी वाटेल ते प्रयत्न करणे आज गरजेचे आहे. २१ वे शतक उजाझून सुद्धा शेतकऱ्यांना आत्महत्यासारख्या विकट समस्याला समोर जावे लागत आहे.

देशातला प्रत्येक वर्ग म्हणजे उद्योगपती, नोकरदार सुखी आहे परंतु उद्योगधंद्यांना कद्यामाल पुरवणारा व नौकरदारांना अन्न पुरवणारा शेतकरी मात्र दुःखात होरपळत आहे.

नेहा प्रविण टेकाडे
वर्ग एम. एस. सी. १

महात्मा गांधी यांच्या विचारांची प्रासंगिकता आजच्या काळात अजूनही टिकून आहे. महात्मा गांधी यांच्या विचारांनी जगभरातील अनेक नेते भारवून गेले. अहिंसा आणि सत्य या मूल्यांच्या मार्गाने अनुकरण करीत संघर्षात यशस्वी झाले. सगळ्यांना हे माहित आहे की महात्मा गांधी हे खूप अहिंसावादी होते आणि देशाच्या संस्कृतीवर त्यांना अपार प्रेम होते. एखाद्या देशाची संस्कृती तेथील रहिवाशयाच्या हृदयात आणि आत्म्यात वसलेली असते. एकीकडे खादी गरिबांकरिता भाकर कमवण्याचा एक सन्मानिय व्यवसाय आहे तर दुसरीकडे अहिंसक पद्धतीने स्वराज्य मिळवण्याचे ते एक अतिरिक्त दृष्टीने अधिक मूल्यवान अरब्धाही आहे. ही पृथकी, हवा, भूमी, पाणी हे सर्व म्हणजे आपल्या पूर्वजांनी संपत्ती वारसाहकाने दिलेली मालमत्ता नव्हे, तर ते पुढील पिढ्यांसाठीची जोखीम होय. ती किमान जशीच्या तशी त्यांच्या हाती सोपवणे हे प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे.

मुल्यामधून विचार जन्माला येतात. विचारामधून शब्द तयार होतात. त्यातूनच तुमच्या कृती घडतात. कृतीमधून माणसाची व्यक्तीमत्त्वे घडतात आणि मूल्ये तयार होतात. अखेर मुल्यच आपले प्राक्तन लिहीतात. शरीर आणि मन अस्वच्छ असेल तर परमेश्वर कधीच प्राप्त होऊ शकणार नाही. मात्र माणसं तना-मनाने स्वच्छ हवी असतील, तर त्यांचे शहर आणि परिसरही स्वच्छ हवे. हिंसेच्या मार्गाने एखादी गोष्ट साध्य होते तेव्हा ते यश तात्पुरते असते. त्यामुळे होणारे नुकसान मात्र दीर्घकालीन असते. अशा या थोर विचारामुळे गांधीजी थारे बनले. गांधीजी मधील अहिंसेची भावना जर आजच्या या युवापिढीत असेल तर आज हिंदु मुसलमान या मध्ये दंगे फसाद, मारहाण, भेदभाव या सर्व गोष्टी कधीच आढळणार नाही. गांधीजींनी एक संदेश दिला आहे, जर एखाद्या माणसाला दुसऱ्या माणसाची प्रवृत्ती जाणून घेण्याचा प्रयत्न करायचा असेल तर तो असा आहे, आधी ते तुमच्याकडे लक्ष देणार नाहीत, नंतर तुमच्या वर हसतील, नंतर भांडतीलही, पण त्यानंतरच तुम्ही जिंकाल आणि समोरच्या माणसाची जाणीव अशीच होईल.

गांधीजीचे तीन बंदर तर आपल्याला माहितच आहे, बुरा मत सुनो, बुरा मत कहो और बुरा मत देखो, असे हे तीन गुण सांगतात. आपल्याला वाईट गोष्टीची साथ नाही द्यायची, हे आपल्याला गांधीजीचे तीन माकड दर्शवून देतात. मानव हा काही पहिलेपासूनच थोर जन्माला येत नाही तर तो त्याच्या विचारामुळे थोर बनतो. विचार आणि आपल्या कामामध्ये असलेली शुद्धता आणि सरलता हे थोर पुरुषांचे गुण म्हणाकि लक्षण आहे, किंवा या गोष्टी त्यांना आपल्यापासून वेगळं करतात. ते फक्त तेच काम करतात जे दुसरे करतात परंतु त्यांच लक्ष समाजामध्ये बदलाव आणण्याचं असतं, असे महात्मा गांधी म्हणत होते. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी ज्यांना आपण प्रेमाने 'बाप' म्हणतो त्यांनी आपल्या देशाला खूप काही दिलं, अनेक लढाई लढल्या. व्यक्ती आपल्या विचारांशिवाय अजून काही नाही जे तो विचार करतो, ते तो बनतो, असे खूप विचारवंत आपले बापु होते. कारण त्यासाठी खूप बलिदान द्यावे लागतात. असां कोणी पण थोर बनत नाही. तर ही सगळी गांधीजींच्या विचारांची यादी आहे.

महात्मा गांधी मॅट्रिकची परिक्षा पास झाल्यावर पुढील शिक्षणासाठी इंग्लंडला गेले. तेथे त्यांनी वकिली परिक्षा पास केली. पुढे वकिलाचा व्यवसाय करण्यासाठी ते आफ्रिकेत गेले. तेथे हिंदी लोकावर होणारा अन्याय त्यांच्या निदर्शनास आला. त्यांना स्वतःलाही अनेक वाईट अनुभव आले. तेव्हा या अन्यायाविरुद्ध आपण लढले पाहिजे, असे मनात उरवून त्यांनी अन्यायाविरुद्ध चळवळ सुरु केली. तेथील हिंदी लोकांना एकत्र करून त्यांना अन्यायाची जाणीव करून दिली. त्यांना त्यांचे हक्क मिळवून दिले. स्वतंत्र भारताचे गांधीजीचे स्वप्न होते. गांधीजींना देश नुसता स्वतंत्र नाही तर स्वावलंबी करायचा होता. त्यासाठी त्यांनी घरोघरी जाऊन चरख्याचा संदेश दिला. अनेक लोकांना स्वावलंबी केले ग्रामोद्योगाचे महत्व लोकांना पटवून दिले. स्वतः त्यांनी भारी वस्त्राचा त्याग करून नुसते थोतर व अंगावर पेचा घेऊन ते राहू लागले. लोकांसाठी त्यांनी अनेक महत्वाचे कार्य पार पाडले. त्यांचे उपदेश, संदेश लोकांपर्यंत पोहचले आणि ते आजही सुद्धा लोकांच्या काळजात सात्रून आहे.

सुमेद वनकर
रोल नं. १५१२, बी १२
वर्ष बी.एस.सी. १

मी वाचलेले प्रेरणादायी पुस्तक

पुस्तकाचे नाव :- आमचा बाप आन आम्ही

‘आमचा बाप आन आम्ही’ या पुस्तकाचे लेखक डॉ. नरेंद्र जाधव आहे. यात २९९ पेज आहे. याचे प्रकाशक ‘ग्रथांली’ असून हे पुस्तक दलित साहित्यावर आधारीत आहे. मला हे पुस्तक माझ्या वडीलांनी वाचायला लावले होते. मी वाचलेले हे पहिले पुस्तक आहे. दलितपणाचा कुरुलाच आक्रोश न करता लिहलेले खूप सुंदर आणि अंतमुख करणारे पुस्तक आहे. संघर्ष म्हणजे काय? जीवन म्हणजे काय? हे समजून घेण्यासाठी हे पुस्तक वाचणे खूप गरजेचे आहे. जाधवांनी लिहिलेले खूप अप्रतिम पुस्तक आहे. “शून्यातून विश्व उभारणे म्हणतात याचे हे एक उत्तम उदाहरण म्हणजे डॉ. नरेंद्र जाधवांचे हे पुस्तक”.... खूपच छान.

आंबेडकरी चळवळीतून प्रेरणा घेऊन मोठ्या झालेल्या आणि समाजाच्या मुख्य प्रवाहात मिसळून गेलेल्या जाधव कुटूंबीयांची ही उद्बोधक आणि रोमहर्षक यशोकहाणी. भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यामुळे अस्मिता जागृत झालेल्या एका कुटूंबाची ही कहाणी आहे. आमच्या आई-वडिलांनी आम्हाला जगण्याचा हक्क मिळवून दिला तो सर्वस्वी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आणि म्हणूनच तर या यशोगाथेचे मूलनायक आहेत ते, व्यापक अर्थाने आम्हा सर्वांचे बाप असलेले परमपूज्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर!

“सानेगुरुजींनी महाराष्ट्राला आदर्श आई दिली आणि डॉ. नरेंद्र जाधव यांनी महाराष्ट्राला आदर्श बाप दिला.!”

- निळू पुले

ही कथा आहे सामान्यातील एका असामान्याची. महापदावर चढलेल्या त्यांच्या पुत्रांनी त्यांच्या संबंधीच्या आठवणी त्यांच्याच शब्दात ग्रंथित केल्या आहे. हे गृहस्थ पिताजी नव्हते. वडीलही नव्हते. तर सरळ निर्मळ ‘बाप’ होते. बाप मुलांच्या जिव्हाळ्याच्या नात्यावर प्रतिष्ठित शब्दांचे आवरण घालुन त्यातील सहजतेचा गळा दावणे त्यांना मान्य नव्हते. सहजता हेच खरोखर त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे, त्यांच्या स्वभावाचे आधार सूत्र होते. दलित समाजात जन्माला येऊनही त्यांचा आत्मविश्वास कधीही ढळला नव्हता किंवा त्यांच्या लढाऊ बाण्याला ढळ पोहचला नव्हता. ‘किसी से डरना मत’ हा मंत्र त्यांनी आपल्या मुलांना दिला आहे आणि तोच त्यांचा जीवनर्थम होता. डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीने आणि विचारांनी ते प्रभावित झालेले आहे. त्यांनी जातीयतेची, लोकोपवादाची भीती कधी बाळगली नाही. त्यांचे जगणे काळोखावर मात करत पुढे जाणाऱ्या, पेटलेल्या पतिल्यासारखे होते. जेथे भयमुक्ती असते तेथे निरामय आंनदाची पेरणी आपल्या सुदाम्याच्या संसारात करीत ते जगत होते आणि सर्वांना जगवत होते.

या आंनदाला सत्यचरणाची भक्तम बैठक होती. गोष्ट लहान असो वा मोठी, माणसाने खोटे-अप्रामाणिक वर्तन करता कामा नये हे त्यांचे ब्रीद होते. म्हणून त्यांनी लोकलमधून बिना तिकीट प्रवास करू पाहणाऱ्या आपल्या मुलाला पाळत ठेवून पकडले आणि त्यालातिकिट काढायला लावली. अशा वातावणात आणि संस्कारात त्यांनी आपल्या मुलांना वाढवले. असा बाप मिळणे हे मुलांचे सौभाग्य आणि अशी मुलं मिळणे हे बापाचे सौभाग्य. सामाजिक सोपानाच्या अंतिम पायरीवर जन्मलेली मुले त्याच सोपानाच्या सर्वोच्च पायरीवर उभी आहेत. कोणत्याही क्षेत्रात जा, पण त्यात सर्वोच्च यश मिळवा ह्या त्यांच्या आदेशाने त्यांनी पुर्णता पालन केले आहे. त्यांनी अमेरिकेत संशोधन करणाऱ्या नरेंद्राला सांगितले होते, तुझ्या विद्वत्ता उपयोग रस्त्यातल्या सामान्य माणसाला झाला तर ते खरे, एरवी निरशक असा हा बाप. प्रगतीसाठी मुलांना सतत प्रेरणा देणार, त्यांची मने घडविणारा, मी पणाच्या बाह्यांगापासून दूर असलेला आणि तरीही खूप मोठा असलेला. वेगवेगळ्या क्षेत्रात उच्च पदावर असलेल्या त्यांच्या पुत्रांनी त्यांच्या स्मृतीला वाहिलेली ही वंद्य श्रद्धांजली.

प्राची रविंद्र डांगरे

वर्ग बी.एस. सी. १

रोल नं. १६३७ बी १३

माझा आवडता मराठी साहित्यिक

पु. ल. देशपांडे

(पुस्लषोत्तम लक्ष्मण देशपांडे)

“जगा इतके की आयुष्य कमी पडेल
हसा इतके की आनंद कमी पडेल,
काही मिळाले तर नशिबाचा खेळ आहे
पण प्रयत्न इतके करा की परमेश्वराला
देणे भागच आहे.”

असे विचार असणारे बहूलपी व्यक्तिमत्व ज्यांनी आपल्या विनादी स्वभावाने, तत्वज्ञानाने, गायकीने, संगीतातील असणाऱ्या हूनरबाजीने अखंड महाराष्ट्रातील लोकांच्या मनात घर करून ठेवले ते सर्वांचे लाडके भाई अर्थात पु. ल. देशपांडे. मराठी भाषेवर विलक्षण प्रभूत्व असणाऱ्या विनोदी कार्यासाठी प्रख्यात असलेल्या पु. ल. नी जवळ-जवळ सगळ्याच क्षेत्रात आपला ठसा उमटवला होता. जणू त्यांनी लोकांना हसवण्याचा ध्यासच घेतला होता. पु. ल. देशपांडे यांचा जन्म ८ नोव्हेंबर १९१९ ला मुंबईतील गावदेवी या भागात ब्राह्मण कुंटुवामध्ये झाला. जागेश्वरी येथील सारस्वत कॉलनीमध्ये त्यांचे बालपण गेले. त्यांचे शालेय शिक्षण पाले टिळक विद्यालयात घेतले. त्यानंतरचे शिक्षण त्यांनी पुण्याच्या फार्ग्युसन महाविद्यालयात आणि सांगलीच्या विलिंग महाविद्यालयात घेतले. पु. ल. यांच्या पहिल्या पली सुंदर दिवाळकर यांचे लग्नानंतर लगेचच मृत्यु झाला. त्यानंतर त्यांनी १९४६ मध्ये त्यांचे सहकारी सुनिता ठाकुर यांच्याशी विवाह केला. सुनितावाई या मराठी लेखिका आणि अभिनेत्री होत्या. यांना अपत्य नव्हती. पु. ल. चे आजोबा वामन मंगेश दुभाषी उर्फ ऋग्वेदी हे एक लेखक आणि कवी होते. त्यांनी रविंद्रनाथ टागोर यांच्या मुळच्या बंगाली भाषेतील ‘गीतांजली’ हा काव्यसंग्रह ‘अभंग गीतांजली’ या नावाने मराठी भाषेत भाषांतरित केला होता. देशपांडे यांचे वडील लक्ष्मण देशपांडे हे अडवाणी कागद कंपनीत दीडशे रूपये पगारावर विक्रेते होते. पु. ल. लहानपणापासूनच घटपुष्ट होते. तसेच ते हुशार आणि सतत काहीना काही कुरखोड्या करत असत. ते लहानपणापासूनच भाषण देण्यात पटाईत होते. पु. ल. देशपांडे यांना वाचनाची आवड होती. सात वर्ष भाषण केल्यानंतर वयाच्या १२ वर्षी देशपांडे स्वतःचे भाषण लिहू लागले आणि इतरांनाही ते भाषण आणि संवादलेखन लिहून देऊ लागले. लहानपणापासून त्यांच्या घरात त्यांना रेडीओ ऐकायला मिळत असे तसेच त्यांच्या घरी संगीताच्या बैठकही होत असे, त्यामळे त्यांना संगीताची आवड निर्माण झाली. ते घरीच बाजाची पेटी वाजवायला शिकले. ते शाळेत असल्यापासूनच भावगीत गायचे आणि अनेक कवितांना चाली लावायचे. वडिलांच्या मृत्यु नंतर देशपांडे संगीताच्या शिकवण्या करू लागले. आज जे गाणं तराठी भावसंगीतातील अनमोल ठेवा समजला जातो त्या राजा बढे यांच्या ‘माझिया माहेरा जा’ या कवितेला कॉलेजमध्ये असतांना चाल लावली. ग. दि. माडगुळांची लिहिलेली आणि पंडीत भीमसेन जोशी यांनी गायलेल्या ‘इंद्रायणी काठी, देवांची आळंदी’ या अजरामर झालेल्या अभंगाला पु. ल. यांनी संगीत दिले आहे.

पु. ल. यांचे आजोबा साहित्यिक असल्यामुळे पु. ल. यांच्या बालपणापासूनच साहित्य प्रेमाचे, सहृदय विनोद बुद्धिचे संस्कार झाले होते. पुढे नटवर्य चिंतामणराव कोलहटकर आणि महाराष्ट्रातील एक प्रसिद्ध हार्मोनियम वादक दत्तोपंत राजोपा ह्यांच्या सहवासातून नाटक आणि संगीत ह्या क्षेत्रांकडे त्यांची वाटचाल चालू झाली. सुरुवातीच्या काळात पु. ल. नी शिक्षक म्हणून काम केले. पु. ल. देशपांडे यांचे मराठी साहित्य आणि संगीतामध्ये मौल्यवान योगदान आहे. या व्यतिरिक्त त्यांचे आकाशवाणी, दूरदर्शन, नाट्य, चित्रपट इत्यादी क्षेत्रातही लक्षणीय कार्य केले आहे.

१९५५ साली पु. ल. नी आकाशवाणीत (ऑल उंडिया रेडिओत) नोकरीला लागले.

१९५८ मध्ये पु. ल. ना आकाशवाणीने युनेस्कोच्या शिष्यवृत्तीवर मिडिया ऑफ मास कम्युनिकेशन्स या अभ्यासक्रमासाठी लंडनला पाठवले.

१९५९ मध्ये द.पू. ल. भारतातील पहिले दूरचित्रवाणी कार्यक्रम निर्माते झाले. दूरदर्शनसाठी पंडित जवाहरलाल नेहरु यांची पहिली मुलाखत घेणारे पहिले मुलाखतकार होते.

पुरस्कार व सन्मान

१९९३ – पुण्यभूषण

१९९० – पद्मभूषण

१९६६ – पद्मश्री

१९९६ – महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार

१९६५ – महाराष्ट्र अकादमी पुरस्कार

१९६७ – संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार

१९७९ – संगीत नाटक अकादमी फेलोशीप

१९८८ – कालिदास सन्मान

सार्वजनिक क्षेत्रात विश्वसनीय कामगिरी केल्यावद्दल भारतीय टपाल खात्याने पु. ल. च्या नावाचा स्टॅम्प काढला आहे.
पु. ल. यांचे साहित्यलेखन / दूरचित्रवाणी

‘खोगीरभरती’, ‘नसती उठाठेव’, ‘बटाटच्याची चाळ’, ‘गोळाबेरीज’, ‘पूर्वरंग’, ‘असा मी असामी’, ‘व्यक्ती आणि वली’, ‘हसवणूक’, ‘खिळी’, ‘कोटच्यापिश’, ‘उरल सुरल’, ‘पुरचुंडी’, ही विनोदी पुस्तकही प्रसिद्ध / लोकप्रिय झाली.

चित्रपट सृष्टीतील कार्य

१९७४ मध्ये पु. ल. नी चित्रपटसृष्टित पदार्पण केले. अनेक चित्रपटांमध्ये त्यांनी मुख्य भूमिका बजावली तर अनेकांमध्ये संगीत दिग्दर्शन, कथा, पटकथा, संवाद देण्याचे काम केले. ‘गुलाचा गणपती’ या त्यांच्या गाजलेल्या चित्रपटातून त्यांच्या अंगी असलेल्या अष्टपैलुंचे दर्शन होते. या चित्रपटात त्यांची कथा, पटकथा, दिग्दर्शन, काव्य संगीत मुख्य भूमिका अशी सर्व कामे केली आहेत. ‘दूधभात’ मध्ये ही त्यांनी मुख्य भूमिका साकारली आहे. वंदे मातरम् मध्ये पु. ल. व त्यांची पत्नी यांच्या प्रमुख भूमिका आहेत. त्यानंतर त्यांचा ‘देवबाप्पा’ प्रसिद्ध झाला आणि त्यातील ‘नाच रे नाच मोरा’ हे गाणे खुपच प्रसिद्ध झाले. तसेच पु. ल. चे ‘कुबेर’ (१९४७), ‘भाग्यरेखा’ (१९४८), ‘वंदे मातरम्’ (१९४८), ‘जागा भाड्याने देणे आहे’ (१९४९), ‘मानाचे पान’ (१९४९), ‘गोकुळाचा राजा’ (१९५०), ‘गुळाचा गणपती’ (१९५३), ‘देवबाप्पा’ (१९५३) इत्यादी मराठी भाषेतील चित्रपट आहेत. तर ‘संदेश’ (१९५२), ‘फुल और कलियाँ’ (१९६०), ‘आज और कल’ (१९६३) असे हिंदी भाषेत आणि ‘महात्मा’ (१९५३) हा मराठी, हिंदी, इंग्रजी भाषेतील चित्रपट आहेत.

मराठी भाषा आणि माझी जबाबदारी

‘लाभले आम्हांस भाष्य बोलतो मराठी ।

जाहलो खरचं धन्य ऐकतो मराठी ॥’

भारतातील प्रमुख २२ भाषांपैकी मराठी एक आहे. महाराष्ट्र आणि गोवा ह्या राज्यांची मराठी ही अधिकृत राजभाषा आहे. केवळ भारतातच नव्हे तर मराठी भाषा मॉरिशस व इसाइल मध्येही बोलली जाते. त्याचप्रमाणे गोवा, कर्नाटक, गुजरात, आंध्र तसेच तामिळनाडू मध्येही ही भाषा बोलली जाते. शिवाजी महाराजांनी मराठी साप्राज्य उभे केले आणि पेशव्यांनी त्यांचे अटकेपार झेंडे लावले. त्यानंतर खन्या अर्थात मराठी भाषेस राज्याश्रय मिळाला. १९४७ च्या स्वातंत्र्यानंतर मराठी भाषेला अधिकृत राज्यभाषेचा दर्जा प्राप्त झाला. मराठी भाषा ही साधारणपणे १५०० वर्ष जुनी भाषा समजली जाते. त्यानंतर काळानुसार त्यात बदल होत गेले. मराठी भाषेच्या काही बोलीभाषा सुद्धा आहेत, त्यापैकी अहिराणी, कोकणी, कोल्हापुरी, चित्पावनी, खान्देशी, नागपुरी, मराठवाडी, वेळगावी या काही प्रमुख बोलीभाषा समजल्या जातात. देश तसा वेष या उक्तीप्रमाणे महाराष्ट्रात पाच कोसांवर बोलीभाषा बदलते. मराठी ही देवनागरी लिपित लिहीली जाते. त्यामुळे देवनागरीचे मुळाक्षरे होत. यात वारा स्वर आणि छत्तीस व्यंजन आढळतात. आधुनिकता जस-जशी वृद्धिंदेंगत होत गेली तसे मराठी भाषेचे रूप पालटले. सुरुवातीला संस्कृत त्यानंतर मोडी भाषेत आढळून येणारे ग्रंथ हस्तलिखित असतात. हळूहळू नवनविन तंत्रज्ञान अवलंबिले जाऊ लागले आणि हस्तलिखितांना टंकलेखनाचा नवा पर्याय उपलब्ध झाला. त्यानंतर मराठी भाषेला आधुनिक रूप दिले ते युनिकोड ने, त्यांच्या जोरावर आज मराठी भाषा ही संगणक आणि मोबाईलवर सर्वस वापरता येऊ लागली.

‘माझ्या मराठी मातीचा

लावा ललाटास टिळा,

तिच्या संगाने जागल्या

दन्या-खो-न्यातील शिळा.’

कविश्रेष्ठ कुसुमाग्रजांच्या अवद्या चार ओळीतून मराठी भाषेचा स्वाभिमान उगवल्या सुर्योप्रमाणे प्रकाशमान झाला आहे. मातृभाषेतून अध्ययन व्हावे हा कुसुमाग्रजांचा आग्रह होता. ते अनेकदा म्हणायचे समाजाची प्रगती वा क्रांती स्वभाषेच्या किनान्यावरच पेरता येते. आज मराठी भाषा व शिक्षणातील मराठी माध्यम याकडे दुर्लक्ष केल्या जात आहे. मातृभाषेला दूर लोटून इंग्रजीची आराधना करणे हे भविष्यातील अनेक समस्यांना निमंत्रण देण्यासारखे आहे. मातृभाषेतून प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण घेतल्यामुळे मुलांना कुटुंब समाज यांच्याविषयी आस्था, वाचनाची गोडी, कविता आणि सामाजिक समसरसता निर्माण होते पण गेल्या दशकापासून इंग्रजी माध्यमातील शिक्षण पाल्याला देण्यावर पालकांचा भर आहे. काही पालकांना वाटते की मराठी किंवा मातृभाषेत शिक्षण घेतल्यामुळे उच्च शिक्षणात इंग्रजी माध्यम असल्यामुळे समस्या निर्माण होईल. पण पालकांच्या आग्रहामुळे मुलाला नीट इंग्रजीही येत नाही वा पूर्णपणे आपली मातृभाषाही बोलता येत नाही. आजच्या घडीला शिक्षणाच्या विकासाचा जो डोंगर निर्माण झाला आहे, त्याला जागोजागी भाषेने आधार दिला आहे. शिक्षण शास्त्रज्ञ देखील मान्य करतात की, शिक्षण मातृभाषेतून दिले जावे. आपल्या आजुबाजुला उच्च शिक्षण घेतलेले संशोधक, डॉक्टर, अभियंता झालेले पाहिले तर त्यांनी मातृभाषेत शिक्षण घेऊन प्रगती केली आहे.

‘मराठी दिन’ १७ फेब्रुवारी ला असतो या दिवशी माहिती, निबंध, भाषण, लेख मराठी मध्ये मुलांच्या कर्तृत्वाला उजाळा देण्याचे काम मातृभाषा करते. त्यामुळे मुलांना मातृभाषेवर व बोलीभाषेवर प्रेम करायला शिकवा. हेच वारंवार कुसुमाग्रजांनी आपल्या कवितेतून पटवून देण्याचा अडृहास केला आहे. पण अलीकडे तरुण पिढीला इंग्रजी भाषेचे फार आकर्षण वाटत चालले आहे. प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत सर्वच इंग्रजी भाषेत होत असल्या कारणाने त्यांना इंग्रजीचे आकर्षण जास्त आहे. पदव्या घेऊन तरुण मंडळी परदेशात जातात. तिथे त्यांना इंग्रजी भाषेचा जास्तीत जास्त वापर करावा लागतो. साहाजिकच त्या भाषेचे संस्कार

जास्त होतात. त्या विकसित देशात द्रव्यप्राप्ती आपल्या देशापेक्षा जास्त होत असल्याकारणाने तिथेच स्थायिक होणे त्यांना जास्त रुजते. परिणामी पिढीलाही इंग्रजीचे जास्त आकर्षण असल्याने मराठी भाषा मागे पडत चालली आहे. मराठी भाषेचा अभिमान राहीला नाही. असे जर घडत गेले तर एक दिवस मराठी भाषा महाराष्ट्रातून नाहीशी होईल, असे न होता प्रत्यकाने मराठी भाषचा अभिमान बाळगून वागले पाहिजे. ती आपली मातृभाषा आहे. याउलट परदेशी भाषांचा अभ्यास करून त्याचा फायदा महाराष्ट्राला कसा होईल याचा विचार आपण केला पाहिजे. प्रत्येक मराठी माणसाला मराठी भाषा लिहता बोलता आलीच पाहिजे. आपल्या मराठीत खूप मोठे साहित्य आहे. शरख, विज्ञान, लिलित या खूप विषयांवर लेखान झालेले आहे. त्यामुळे आपल्या भाषेचा अभिमान बाळगून परदेशातून स्वदेशात येण्यासाठी सागरा प्राण तळवळला म्हणणाऱ्या स्वातंत्र्यवीर सावरकरांची आठवण ठेवा. मातृभाषेचा उदो उदो केलात तरच महाराष्ट्राचा जयजयकार होईल.

मराठी भाषेचा ४८ पेक्षा जास्त साहित्य प्रकार आहेत. मराठी भाषेत जेवढी शब्दसंपत्ती आहे. एका शब्दाला असणारे अनेक पर्यायी शब्द हे जगातील कोणत्याच अन्य भाषेत नाहीत. पण सध्या मराठी भाषेवर इतर भाषा अतिक्रमण करत आहेत. विशेषत: हिन्दी महाराष्ट्रात मुख्यतः मुंबई मध्ये अमराठी लोकांची सध्या वाढली आहे. वर्षानुवर्षे लोक इथ राहत आहेत पण इथली भाषा मात्र ते हेतुपुरस्सर आत्मसात करत नाहीत व यांची मुलं ही मराठीचा पाठ हा हिंदीतून शिकवावा यासाठी आग्रह घरतात, तेव्हा मराठी मुलांना ही काहीच वाटत नाही याचं खूप वाईट वाटतं. शिक्षकांनी व मराठी मुलांनी याला विरोध करायला हवा. मराठी भाषेला सध्या दुय्यम स्थान दिले जात आहे. व्यवहारात हे बन्याच अंशी दिसून येत आहे. व्यापारी वर्ग फळे भाजी विक्रेते अगदी मराठी भाषिक सुद्धा हिंदी बोलतात. आपल्या मराठी भाषेवर असे अतिक्रमण न होऊ देणे हे प्रत्येक मराठी भाषकाचे आद्य कर्तव्य आहे.

शासन ही मराठी भाषेच्या वृद्धिसाठी, भाषा संवर्धनासाठी राज्यस्तरीय पातळीवर प्रयत्न करत आहे. अलिकडेच सर्व शाळांना मराठी भाषा दिवस साजरा करण्याचे आदेश दिले आहेत. शाळेत मराठी भाषेची गोडी मुलांना लागावी व भाषा वृद्धिगत व्हावी म्हणून निर्बंध, वक्तृत्व स्पर्धाचे खूप चांगली उपाययोजना आहे. असे विकासाचे कार्यक्रम आखब्यामुळे मराठी शाळा नक्कीच सक्षम होतील, त्याच वरोवर शाळांना सुविधा आणि वेळीच अनुदान मिळायला हवं.

आपली मातृभाषा मुलांकडे, पुढच्या पिढीकडे जायला हवी. मायबोलीची गोडी त्यांना लागावी म्हणून आपण सर्वांनी केवळ एक दिवस मराठी भाषेवरील प्रेम दाखवून चालणार नाही तर त्यासाठी रोजच प्रयत्नशील राहायला हवे.

बोलनी एक भाषा ती भाषा मराठी

सृष्टी राजकुमार बोंदरे
रोल नं. १४१६
बॅच नं. बी ९

“आजची तरुणाई आणि देशाचे भवितव्य”

“एवढ्याशा आयुष्यात
खूप काही हवं असतं
पण हवं असत तेच मिळत नसतं,
हवं तेच तेच मिळालं
तरी खूप काही कमी असतं
चांदण्यानी भरून सुद्धा
आपल आभाळ रिकाम असतं.”

तरुण पिढी म्हणजे देशाच्या विकासासाठी एक मोठी आणि महत्वाची पाऊलवाट. तरुण पिढी म्हणजे देशाचा भला मोठा दिपस्तंभ. तरुण पिढी म्हणजे देशाची आशा आणि अपेक्षा; परंतु हे आजच्या जगात कितपत सत्य आहे? आजची तरुणाई खरोखरचं समाजासाठी आणि येणाऱ्या पुढच्या पिढीसाठी आदर्श आहे? असेल तर मग कितपत? याचाही विचार करणे तितकच महत्वाचे आहे. आजच्या काळात अर्थातच २१ व्या शतकात विज्ञान आणि तंत्रज्ञानात झालेली प्रगती ही उल्लेखनीय आहे. लोकांच राहणीमानच या तंत्रज्ञानाने बदलून टाकलंय. अगदी घरात चपाती बनवणाऱ्या यंत्रापासून ते कारखान्यात शंभर लोकांच्या जागी काम करणाऱ्या यंत्रापर्यंत औद्योगिक क्रांतीने अगदी या विश्वाला व्यापूनच टाकले आहे. दुरदर्शन, मोबाईल, विविध प्रकारच्या दुघाकी, चारचाकी वाहनांनी तर या संपुर्ण जगाच्या संस्कृतीत अमुलाग्र बदल घडवून आणला आहे, आणि या नव्या युगाला आता ‘मॉर्डन युग’ म्हणून संबोधले जाते. मॉर्डन झालेल्या या युगाची वाढ होते ती आजच्या तरुण पिढीमुळे. मोबाईल, संगणक, इंटरनेट व अनेक प्रकारच्या चैनीच्या वस्तुबद्दलची आकर्षकता आणि त्यातील तंत्र आत्मसात करूण तरुणाई स्वतःला मॉर्डन समजू पाहते आहे. ही तरुणाई स्वतःला मॉर्डन म्हणून दाखवू पाहते, तितकीच ती मनाने व विचारानी मॉर्डन आहे का? याचा विचार करणे महत्वाचे आहे आणि नसेल तर त्याची कारणे ही जाणून घेणे महत्वाचे आहेत, अर्थातच ही काळाची गरज आहे.

आजची तरुण पिढी ही पुढारलेली हुशार आणि ॲडव्हान्स आहे. काही तरी करून दाखवायची धमक या तरुणाईच्या नसांनसामध्ये भिनली आहे. अगदी विज्ञानाने देखील सिद्ध केलयं की, मागील तरुण पिढीपेक्षाही आजही तरुण पिढीही दहा पटीने हुशार आहे. म्हणूनच तर त्याचे पडसाद हे प्रगती पथावर दिसून येत आहेत. अगदी अंतराळात जाणारी अनिमा पाटील पासून ते ऑलिम्पिकमध्ये सुवर्ण, कास्य पद जिंकून आपल्या देशाचा ठसा उमटविणारी तरुणाई व आपल्या कामांतून पुरस्कार प्राप्त करणाऱ्या तरुण मंडळीमध्येही या गोष्टी सहज दिसून येतात; परंतु या व्यतिरिक्तही आणखी भल्या मोठ्या संख्येतील तरुणाईसाठी हे मॉर्डन जग कदाचित शापही ठरते आणि त्याचे पडसाद कोपर्डीसारख्या घटनांमधून दिसून येतात. आजच्या या मॉर्डन जगातील तरुण पिढी कदून कळत-नकळत घडणाऱ्या या विकृतिच्या कारणांच्या सखोल अभ्यास करणे तितकेच महत्वाचे आहे. लहानपणापासूनच प्रत्येक तरुणाच्या आयुष्याला योग्य वळण लावण्याचे महत्वाचे काम असते ते आई-वडिलांचे. लहान मुल ही अनुकरण करतात आपल्या आई-वडिलांचे, म्हणूनच मुलांसमोर अनैतिक वागणुक करणे हे अतिशय चुकीचे, कारण आई-वडिलांच्या वाईट वागण्याचा परिणाम मुलांच्या मनावर होतो आणि मग एके दिवशी अचानक त्यांचे परिणाम समाजाला व कुटुंबाला अनुभवायला मिळतात. उदा. राजेश हा खूपच विचित्र वागायचा आणि त्याला जर कुणी विचारले तर तो अंगावरच धावून यायचा. पण मग नंतर स्वतःच रडायला लागायचा, त्याच्या रडण्यामागचं कारण पुस्तकं कळलं. त्याच्या घरात मागील दोन वर्षापासून आई आऐ वडिलांचे सतत वाद चालु होते. आता त्याच्या आई-वडिलांनी टोकाची भूमिका अगदी घेतली, ती म्हणजे घटस्फोटाची. घटस्फोटानंतर राजेश कोणा कडे राहील यावरून त्याच्यात सकाळ संध्याकाळ भांडण सुरुच होती. त्यामुळे राजेश सतत अरवस्थ असायचा. असे हजारो राजेश आज या मॉर्डन जगात भरडले जात आहेत, कारण या मार्डन जगाने पायदळी तुडवली आहे ती कुंटुबसंस्था आणि यातून पुढे आलेली संस्कृती आजच्या या मॉर्डन जगात घरात असतात फक्त तीन व्यक्ती त्यातही आई बाबा रोज ऑफिसला जातात. घरात ना आजी ना आजोबा, मग मुलांकडे लक्ष कोणी द्यायचे? विभक्त झालेल्या नातलगांनी जे नेहमी घडणाऱ्या वाईट गोष्टीवर हसण्यासाठी टपुन बसलेली असतात. आई वडिलांच्या अशा वागण्यामुळे मुल एकटी पडतात आणि त्यांना ते एकटेपण खायला उठते, म्हणून ते वळतात विविध प्रकारच्या

व्यसनाकडे आणि यातूनच प्रकट होते ती सडकी पुरुषार्थीता, ज्याचे दर्शन कोपडीसारख्या घटनांमधून पालकांना आणि समाजाला पाहायला मिळते आणि मग हा मॉर्डन जमानाच मॉर्डन यंगस्टर्सला खायला उठतो. खर तर तरुण पिढीशी पालकांनी अत्यंत मनमोकळेपणाने बोलेले पाहिजे. त्यामुळे पालक आणि पाल्य यांच्या मध्ये जनरेशन गॅप दिसणार नाही. आपली मुलं कुठे जातात? कोणाशी बोलतात? इंटरनेट मोबाईलचा उपयोग कुठल्या गोषीसाठी करतात, याची जाणीव पालकांना योग्य वेळी घेणे अपेक्षितच आहे; परंतु जर काही विपरीत आढळल्यास ते योग्य प्रकारे हाताळल्यानेही प्रश्न सुटतात आणि तरुण मुल योग्य मार्गाला लागतात अशा या भरकटत चाललेल्या या तरुणांना योग्य मार्गदर्शनच मॉर्डन बनवू शकते.

सोशल मिडीया हा तरुणाईच्या दैनंदिन जीवनातील अविभाज्य भाग बनला आहे. सकाळी उठल्यापासून ते रात्री झोपेपर्यंत तरुणाई सोशल मिडीयावर सक्रिय असते. फेसबूक, टिवटर, इन्स्टाग्राम, व्हाट्सॲप, युट्युब अशा माध्यमांचा वापर करण्यात आजची तरुण पिढी अग्रेसर आहे. २००४ साली स्थापन झालेलं फेसबूक भारतात २०१४ च्या दरम्यान लोकप्रिय व्हायला सुरवात झाली. त्याला परिस्थिती देखील तशीच पोषक ठरली. सोशल मिडीया वापरण्यासाठी लागणारे इंटरनेट स्वस्त दरात उपलब्ध झाले. स्वस्त दरात स्मार्टफोन बाजारात उपलब्ध झाले. इंटरनेट आणि स्मार्टफोन या दोन मुख्य गरजा पूर्ण झाल्यावर सोशलमिडिया वापरण्याच्या प्रमाणात वाढ झाली. जिओच्या आगमनामुळे तर यामध्ये अजुनच भर पडली. सुरुवातीला फक्त फेसबूकवर फोटो अपलोड करणे, ओळखीचे, अनोळखीचे मित्र जोडणे, त्यांच्याशी चॉटिंग करणे एवढ्या पुरते फेसबूकला मर्यादित ठेवण्यात आले मात्र कालांतराने यामध्ये विविध बदल झाले. कवी, लेखक, फोटोग्राफर, कलाकार मंडळीने सोशलमिडियाचा व्यक्त होण्यासाठी खुदीने वापर केला. एकप्रकारे सोशलमिडियातून तरुणाईच्या अभिव्यतीचा विस्फोट घडून आला. आपल्या पोस्टला सर्वांथिक लाईक कसे मिळतील यासाठी स्पर्धा सुरु झाली. अनेकांनी फेसबूक सारख्या माध्यमातून नवनवीन मित्र जोडले. विचारांची देवाणघेवाण सुरु झाली. एकमेकांतील अंतर कमी झाले. व्यक्त होण्यासाठी कोणतेही बंधन नसल्यामुळे तरुणाईच्या आत दडलेल्या भावना विचार यांना वाट मोकळी झाली. सेक्स प्रेम यासारख्या विषयावर आजही या समाजात बिनधास्तपणे बोलता येत नाही मात्र सोशलमीडियामुळे समाजात दबल्या गेलेल्या यासारख्या विषयावर तरुणाई व्यक्त होऊ लागली. हा फार महत्वाचा बदल घरन आला. ज्यांना लेखनातून व्यक्त व्हायचे होते. त्यांनी फेसबूकचा आधार घेतला जर ज्यांना बोलून व्यक्त व्हायचे होते त्यांनी युट्युबसारख्या माध्यमाचा वापर केला. काहींनी स्वतःचे युट्युब चॅनेल काढले. ध्रुव राठी या २१ वर्षीय तरुणाने स्वतःचे युट्युब चॅनेल सुरु केले. आणि त्याला चॅनेलच्या माध्यमातून चालु घडामोर्डीवर विश्रेषणात्मक व्हिडिओला अल्पावधीतच खूप चांगला प्रतिसाद लाभला.

त्याचे सध्या २.५ मिलियन एवढे सबस्क्राईबर आहेत. मैचिली ठाकुर ही तरुण गायिका सोशलमिडीया मुळे प्रसिद्धीस आली. युट्युब फेसबूक व्हाट्सॲप या माध्यमातून तिच्या गाण्याचे व्हिडिओ व्हायरल झाले आणि तिच्या प्रतिभेला पेक्षकांकडून चांगला प्रतिसाद मिळाला. मिळतोय. सोशलमिडीयामुळे तरुणाईच्या अभिव्यक्तीला चालना मिळाली आणि यामुळे तरुणाईमध्य आत्मविश्वास निर्माण होण्यास मोठी मदत झाली. व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्व विकासासाठी व्यक्त होणं खूप गरजेचे असतं.

आज आपण आपल्या देशात अनेक बेरोजगार पाहतोय यात कोणी अभियांत्रीक तर कोणी कलाशास्त्रात Ph.D केलेली विद्यार्थी आहे. आणि खूप कमी नोकच्या आपल्या भारतात आहे. आपण पाहतो दरवर्षी शिकलेले विद्यार्थी आपला देश सोडून अनेक चांगल्या देशात कामाला जातात. आपण पाहतो की अमेरिका सारख्या बलाढ्या देशाच्या उपअध्यक्षा या एक भारतीय महिला आहे. तसेच Google चे CEO सुंदर पिचाइ हे सुदधा हे भारतीय होते.

आपण जर आपल्या युवाना संघी दिली तर आपला देश जग जिंकू शकतो.

निरज चोपडा गोल्ड मॅडल जिंकले.

दिपक अरुणराव दखाले

बी.एस.सी. १ इयर

बॅच नं. बी १२

माझा आवडता मराठी साहित्यिक : अण्णाभाऊ साठे

माझ्यामध्ये मराठी वाचनाची आवड दहार्वी वर्ग नंतरच निर्माण झाली. याचे कारण माझे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण हे इंग्रजीतून झाले. माझी मातृभाषा मराठी. माझे आजोबा मला नेहमी म्हणायचे कि ज्यांना परकीय भाषा शिकायची असेल त्यांनी आधी आपल्या मातृ-भाषेवर प्रभाव मिळविणे गरजेचे आहे. किमान ती उत्तम प्रकारे बोलता, वाचता व लिहीता आली पाहिजे. त्यांच्या या प्रेरणादायी विचारामुळे माझ्यामध्ये मराठी वाचनाची आवड निर्माण झाली.

माझ्या वडिलाला वाचनाचा छंद असल्यामुळे दिवसभराच्या कामाच्या थकव्यानंतर ते आपला वेळ वाचनात घालीत असत. चार-पाच दिवसाआड त्यांच्या हातात एक नवीन पुस्तक असायचे. त्यामध्ये प्रामुख्याने डॉ. आंबेडकर, महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ. भाऊसाहेब लोखंडे, डॉ. गंगाधर पानतावणे, डॉ. यशवंत मनोहर, अण्णाभाऊ साठे, नामदेव ढसाळ, लक्ष्मण माने, वामन कर्डक, इ.मो. नारनवरे, रामदास फुटाणे इत्यादी साहित्यिकांचे पुस्तक असायचे. या शिवाय कधी प्र.के. अत्रेचे विनोदी लेख तर कधी कुसुमाग्रजाचे कविता संग्रह पहायला मिळत असे.

त्यामुळे हळूहळू मराठी साहित्याबद्दल, त्यामधील स्फुरणदायी भावनिकता, रसिकता व लयबद्धता या गुणामुळे मराठी भाषेबद्दल माझ्या मनात आकर्षण निर्माण होवून मी मराठी वाचनास सुरुवात केली.

माझ्या वयाच्या बौद्धिक क्षमतेनुसार अण्णाभाऊचे साहित्य मला अधिक आवडायचे कारण त्यामध्ये किलष अशी वाड; मयीन भाषा नाही कि तत्वज्ञानाचे अवडंबर नाही. अगदी साध्या सोप्या आणि व्यावहारिक भाषेत सामान्य व्यक्तित्वा बुद्धीला पटेल असे साहित्य जे वस्तुनिष्ठ व सामान्य जनतेच्या दैनंदिन जीवनाशी सुसंगत आहे ते अरखलितपणे व अतिशय मनोरंजक पद्धतीने उतराविले आहे. मी एका ग्रामीण, दलित, श्रमिक कुटुंबातील असल्यामुळे त्यांच्या कथा कांदंबन्यातून वा साहित्यातून मांडण्यात आलेली क्षणचित्रे माझ्या जिवनाशी अगदी प्रासंगीक आहेत असे माझ्या मनाला सातत्याने वाटत असते. उच्चवर्णियांच्या अत्याचाराचे चटके सातत्याने सहन करणारा समाज, ज्यांच्या वाटयाला परंपरागत पद्धतीने लाभलेली सामाजिक अप्रतिष्ठा व त्यातूनच त्यांचे सातत्याने होणारे शोषण या सर्व पीडायातना सहन करणारा समाजच त्यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंद आहे.

भारतीय समाज व्यवस्थेत अभिजन मूल्यव्यवस्था ही विषमतेवर आधारित आहे. चातुर्वण्य व्यवस्थेची पकड अधिक घटट असून वरच्या वर्गातील लोकांनाच सर्वतोपरी अधिकार बहाळ केल्या गेले आहेत. मात्र व्यवस्था असते व ती स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या मानवी मूल्यावर अधिष्ठीत असल्यामुळे बरेच वेळा ती अभिजान मूल्य व्यवस्थेपेक्षा अधिक श्रेष्ठ ठरते; कारण विषमतेवर विश्वास ठेवणाऱ्या प्रस्था पितापेक्षा समताधिष्ठीत मानवी मूल्ये जपणारा दलित व श्रमिक वर्ग प्रतिकूल परिस्थितीत ही स्वातंत्र्य व न्यायासाठी आपल्या प्राणाची आहुती द्यायला सदैव तत्पर असतो. त्याचेच एक वाटयाला आलेली अवहेलना, गुलामी, अपमान यांना झुगारून तो व्यवस्थेविरुद्ध बंड करायला पेटून उठतो. याकरिता त्याला त्यांच्या गुलामीची जाणीव होणे व त्याच्यामधील स्वाभिमान जागृत होणे गरजेचे आहे जे या साहित्यामधून होत असतांना दिसून येते.

अण्णाभाऊ साठे यांनी मुंबईच्या चिरागनगर सारख्या झोपडपट्ट्या मध्ये राहून अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत आपला लेखनाचा छंद जोपासला. त्यांनी कथा, कांदंबन्या, नाट्य वाडमय, काव्य व शाहिरी अशा विविध प्रकारचे विपुल आणि दर्जेदार लेखन केले. त्यांचे संपूर्ण साहित्य येथील भांडवलशाही व जातीवादी व्यवस्थेला तडा देणारे असल्यामुळे त्यांच्या कार्याचे मूल्यमापन त्यांच्या हयातील झाले नाही. त्यांचे साहित्य कमी भावाने विकत घेवून अनेक प्रकाशकांनी त्यावर गलेलदृढ कमाई केली परंतू त्यांच्या वाटयाला मात्र उपेक्षितांचे, दारिद्र्याचे व हलाखीचे जीवन आले. कालांतराने परिवर्तनवादी साहित्यिकांची सभा, संमेलने, मेळावे इ. मधून परिवर्तनवादी विचारांचे आदान-प्रदान व्यायला लागले आणि आंबेडकरी चळवळ वेगवान झाली. त्यामुळे अण्णाभाऊंच्या साहित्याची मागणी आणि प्रतिष्ठा वाढली. शाहिरीच्या माध्यमातून त्यांनी शिवाजी महाराज व आंबेडकरांच्या विचार आणि कार्याच्या प्रचार प्रसार केला. त्यांच्या 'वारणेच्या खोन्यात' 'चित्रा', 'फकिरा', 'वैजयंती', 'चंदन', 'आवडी', 'माकडीचा माळ', 'वैर', 'गुलाम' इत्यादि कांदंबन्या दर्जेदार ठरल्यामुळे त्यांना साहित्यरत्न लोकशाहीर 'पारितोषिकाने सन्मानित करण्यात आले.

'जग बदल घालुनि घाव। गेले सांगुनी मज भिमराव' या त्यांच्या काव्यातून आंबेडकरांप्रति असलेली श्रद्धा व आस्था उद्घृत होते. त्यांनी आपले संपूर्ण जीवन जातीविरहीत, समताधिष्ठीत साहित्य निर्मिती करून दलित श्रमिक समाजाला जागृत

करण्याकरिता समर्पित केले. वंचित समाजातील संभ्रम अंधविश्वास दूर करून त्यांच्यामध्ये स्वाभिमान, आत्मविश्वास जागविण्याचा प्रयत्न केला. आज अण्णाभाऊ आपल्यामध्ये नसले तरी त्यांच्या विचाराच्या आणि कार्याच्या रूपात, अमोल साहित्याच्या रूपात आजही ते जिवंतच आहेत. जो पर्यंत या देशात जातीय विषमता, श्रमिकांचे शोषण सुरु राहील तो पर्यंत अण्णाभाऊचे विचार साहित्य जिवंत राहील व श्रमिकांना, शोषितांना प्रेरणा देत राहील. म्हणूनच मला त्यांचे साहित्य आवडीने व वाचावेसे वाटते माझे ते आवडते मराठी साहित्यिक आहेत.

नाव : उर्वशी हंसराज पानतावणे

वर्ग : एम.एस.सी. (द्वितीय) रसायन शास्त्र

रोल नं.: २०३३ीओ१३

विषय : माझा आवडता मराठी साहित्यिक : अण्णाभाऊ साठे

शेतकरी आत्महत्या

कधी तो अतिवृटीने भीजतो,
कधी दुष्काळाने हीरपळतो....
किणलेल्या या देहात कल्लोळ माजून,
भावनांचा मग वनवा पेटतो....

नव्या तंत्रज्ञानाचाही कळस गाठतो,
लोभसवाण्या स्वप्नांचा आळस रमतो...
शेत बहरताच निसर्ग कोपून,
डोळ्यातील हिरव्या स्वप्नांचाही वनवा पेटतो...

परिस्थितीने पिळलेल्या तो मग,
थकून उदास होवून बसतो....
योजनांचा पिटारा खुलून,
जो समोर रांगेत त्यांना प्रदास मिळतो....

गडद प्रश्नांची मग दिंगारी उडून,
मनात त्यांच्या वनवा पेटतो....
परिस्थितीला त्रस्त होऊन तो,
आत्महत्येचा मार्ग कौटाळतो.

नुतन आनंदराव नागपुरे
रोल नं. १३१७ बॅच: वी ७
जे. वी. सायन्स कॉलेज, वर्धा

पु. ल. देशपांडे यांची नाटकांची नावे :-

१)	वान्यावरची वरात	२)	एक झुंज वान्याशी
३)	तुझ आहे तुझपाशी	४)	अंमलदार
५)	तुका म्हणे आता	६)	सुंदर मी होणार
७)	तीन पैशाचा तमाशा	८)	फुलराणी
९)	पुढारी पाहिजे इत्यादी.		

पु. ल. देशपांडे यांचे प्रवास वर्णन -

त्यांनी युरोप, अमेरिका, आशियातील अनेक देश पाहिले. त्या प्रवासात आलेले अनुभव त्यांनी गमतीदार पद्धतीने 'पुरुरंग', 'अपूर्वाई', 'जावे त्याच्या देश', 'व्यंगचित्र' आदी प्रवासवर्णना मध्ये मांडली आहेत.

त्यांची 'आपुलकी', 'गणगोत', 'गुंगैन आवडी मैत्र', 'व्यक्ती आणि वळी', 'स्वागत' अशी काही व्यक्तिचित्रे अजरामर ठरली आहेत. 'एका रविवारची काहाणी', 'पाळीव प्राणी', 'उरला-सुरला', 'काही नवे ग्रहयोग' इत्यादी त्यांच्या विनोदी कथा आहेत. अशा या लोकप्रिय साहित्यिक पु. ल. देशपांडे यांचा दिनांक १२ जून २००० रोजी वयाच्या ८१ वर्षी पुण्यातील प्रयाग इस्पितळात निधन झाले.

"साहित्य

शब्दसरींची होता बरसात

लेखकाची बहरते लेखणी

अंतरीचे भाव गुंफुण शब्द रत्नात

देतो उत्तम साहित्याची मेजवाणी."

जानवी रमेश भोंडवे

बी. एस. सी. १

रोल नं. १५०९

मी वाचलेले प्रेरणादायी पुस्तक श्यामची आई

साने गुरुजी लिहितात की “पवित्र वस्तूला प्रस्तावनेची” काय जरुरी? सुंदर, सुगंधी वस्तूचा परिचय कशाला करून द्यावयास हवा? श्यामची आई” हे पुस्तक सुगंधी, सुरस आहे की नाही ते मला माहित नाही; परंतु पवित्र आहे असं मी विनयाने म्हणू शकतो हृदयातील सारा जिव्हाळा येथे ओतलेला आहे. या गोटी लिहित असताना माझे डोळे शतवार ओले झाले होते. हृदय गहिवरून व अचंबळून आले होते. “श्यामची आई” या पुस्तकातील माझ्या हृदयातील मातेबदलच्या प्रेम, भक्ती, कृतज्ञता वाचून जर वाचकांचे डोळे व हृदय कोरडेच राहणार असतील तर हे पुस्तक त्याज्य, व्यर्थ व निरस समजावे. आचार्य अत्रे या साने गुरुजींच्या पुस्तकाविषयी उत्कृष्ट असे रसग्रहण लिहितात. आचार्य अत्रे लिहितात की, ह्या पुस्तकाचे वाचन करणे वा करवून घेणे हा एक सांस्कृतिक भाग झाला आहे. देवादिकांची स्तोत्र आपण म्हणतो, त्याचप्रमाणे साने गुरुजींनी लिहिलेलं ‘मातृप्रेमाचे’, घरोघरी वाचले जाते. आचार्य अत्रे पुढे लिहितात, जगामध्ये आजपर्यंत अनेक कर्वींनी आणि लेखकांनी ‘आई’ संबंधी लिहिले असेल, कविता केल्या असतील, गोटी लिहिल्या असतील पण मराठी भाषेत साने गुरुजींनी ‘श्यामची आई’ मध्ये मातृप्रेमाचे जे महान स्तोत्र रचून ठेवले आहे, असे अतीव माधुर्याने आणि मांगल्याने ओथंबलेले महाकाव्य दुसऱ्या कोणत्याही वाङ्मयात असेल असे मला मुळीच वाटत नाही. तेच सामर्थ्य गुरुजींच्या ‘श्यामची आई’ मध्ये आहे. या दोन्हीही काव्यात शुद्ध आणि निर्मल प्रेम अगदी तुळूब भरून वाहत आहे. अमृतदेखील अळणी पडेल, अशी नितांत मधुर स्थले ठिकठिकाणी या काव्यात अगदी हारोहारीने लागून राहिली आहेत. द्राक्षांचे घडच्या घड लोंबताहेत चहूकडे, त्यातील किती तोडावेत आणि किती चाखावेत? अगदी वेड लागायची पाळी येते खरोखर.

‘ज्ञानेश्वरीप्रमाणे’ ‘श्यामची आई’ हे पुस्तक मराठी भाषेचे एक अमर भूषण आहे. ह्यात काही शंका नाही. स्फूर्तीच्या प्रसादाच्या आणि तन्मयतेच्या एका दिव्य अवस्थेतच अशा तळेचे अलौकिक लेखन संभवते. पुन्हा पुन्हा अशा अद्भूत कृती निर्माण होत नाहीत. गुरुजींना त्यांच्या आईने मोठे केले, तर गुरुजींनीही आपल्या आईला मोठे करून तिचे ऋण फेडले, एवढे मोठे केले की, ती आता केवळ गुरुजींची आई राहिलेली नाही. महाराष्ट्रातल्याच नव्हे तर भारतातल्या सर्व मुलांची ती आता आई झालेली आहे. आणि चैतन्याचा जो मधुर पान्हा तिने गुरुजींच्या मुखात ओतला. तो या देशातील लक्षावधी लोकाना अनंत काळापर्यंत आपल्या हृदयाशी धरून ती यापुढे पाजल्या-खेरीज राहणार नाही.

काही लेखक रक्ताची शाई करून लिहितात पण साने गुरुजींनी ‘श्यामची आई’ हे पुस्तक आपल्या आसवांनी लिहून काढलेले आहे. त्यातील प्रत्येक वाक्य न वाक्य दाटून आलेल्या गव्यातून अन् दावून ठेवलेल्या हुंदक्यातून निर्माण झालेले आहे.

त्यामुळे कोरड्या डोळ्यांनी आणि कोरड्या हृदयाने हे पुस्तक वाचणे अगदी अशक्य आहे. अश्रूचा गुरुमंत्र तिनेचे गुरुजींना दिला, शरीर अन कपडे फार झाले तर सावणाने स्वच्छे होतील पण मन कशाने स्वच्छ करता येईल? अश्रूंनी म्हणून अश्रूंचे हौद परमेष्ठाने डोळ्यांजवळ भरून ठेवले आहेत. पण त्याची कोणाला आठवण आहे?

गरिबीतही स्वाभिमानाने कसे जगावे, मरण आले तरी चालेल पण कधी लाचार व्हायचे नाही, वाईट प्रवृत्तींना विरोध केलाच पाहिजे. अशी या आदर्श आईची शिकवण.

आई एक अशी व्यक्ती केवळ जिच्यामुळे आपण हे सुंदर जग वधू शकतो. नवनिर्मिती आणि सृजनाची शक्ती ही ईश्वरानंतर त्याने जर कोणास प्रदान केली असेल तर ती आई...

मनुष्यरूपी देहास या जगात अवतरीत करणारी एकमेव शक्ती म्हणते आई. जिच्या अधरी अमृत आणि नयनी पाणी असते ती स्त्री जन्म प्राप्त झालेली एकमात्र व्यक्ती म्हणजे आई. ‘श्यामची आई’ हे जगातील कुठल्याही आईचे प्रातिनिधिक स्वरूप आहे. का?

तर नाही....

पण आई कशी असावी किंवा असली पाहिजे याच मूर्तिमंत उदाहरण आपल्याला ज्या आईकडे बघून मे मिळंत त्या देशाच्या स्वातंत्र्य चळवळीतीत एक थोरश्रेष्ठ व्यक्तिमत्व अर्थातच साने गुरुजी यांची आहे. लाडाने तिला बयो म्हणत असत. पण ती फक्त श्यामची आई नाही अखुद्या जगाची बयो होती. पुस्तकात असणाऱ्या या ओळी भविष्यात किती सार्थ आणि खन्या ठरतात. कारण आता आपण हे बेस्ट सेलर पुस्तक व त्यांचं अंतरंग पडताळतोय... पडताळतोय हा शब्द चुकीचा ठरेल. ते वाचताना त्या पुस्तकात मंत्रमुग्ध होऊन हरवून जात परत स्वतःला चाचपडतोय असं म्हणणं काहीसं योग्य ठरेल.

कृष्णाचा मित्र सुदामा याला जसे अपार कट आणि अठरा विश्व दारिद्रय होतं अगदी तशीच काहीशी अवस्था या श्यामच्या आईची. बयोची होती. पण अशा बिकट परिस्थितीत सुद्धा तिने कोणापुढे कधी हात पसरले नाही किंवा श्यामला पसरु दिले नाहीत. 'देणाऱ्याने देत जावे, घेणाऱ्या घेत जावे. घेता घेता एक दिवस देणाऱ्याचे हात घ्यावे' ह्या विंदाच्या कवितेतील ओळीच आठवतात. देणाऱ्याचे हात म्हणजे दान किंवा काहीतरी देत राहण्याची वृत्ती घ्यावी.

आपल्याकडे काहीही नसताना देखील जगाला फक्त देत राहणारी श्यामची आई ही जणू साक्षात 'गजांत लक्ष्मीच' होती.

आपण जगाला सतत काहीतरी देत राहावे. नुसती घेऊपासरी वृत्ती ठेवून आपण या जगाचे मिंधे होऊ नये अशी शिकवण देणारी श्यामची आई... पाप हे क्षणापुरते असते व अनंतकाळापर्यंत रडते. त्यामुळे चांगले काम करताना लाज मुळीच बाळगू नये. त्याएवजी ही लाज आपण पाप करताना बाळगायला हवी असे सांगणारी या जगात जे काही कराल ते अत्यंत नीटनेटके व यथासांग करा. अर्धवट किंवा थातुरमातुर काही नको. जगातली पुष्कळ दुःख ही हृदयात असलेल्या दारिद्र्यामुळेच उत्पन्न झाली आहेत. ह्या वाक्याची उकल करून सांगायची झाली तर पुस्तकातील एक संदर्भ नवकीच देता येईल. पायाला घाण किंवा माती लागू नये म्हणून जसा जपतोस तसेच मन दूषित होणार नाही यांची सुद्धा भविष्यात काळजी घे ही लहानपणीच श्यामला दिलेली शिकवण.

श्यामसाठी त्याची आई ही साक्षात भगवंतच होती. जिला बधितल्यावर त्याची सर्व दुःखे हरपत असत. आपल्या मुलाला पोहता येत नाही म्हणून श्यामला थपाटे देऊन मित्राकरवी विहिरीत ढकलणारी किंवा त्यांत उडी घेण्यास प्रवृत्त करणारी प्रसंगी कठोर वाटते. पण आजकालच्या जगात इतके गुळ्मूळू राहून चालायचे नाही. जो मुलगा अंगणात असलेल्या विहिरीत उडी घेण्यास घावरतो तो या भवरोगाने ग्रासलेल्या अथांग महासागरात कसा तरुन जाईल या काळजीपोटी ती कठोर होते आणि वरवर रागावते. आपला मुलगा आता रडला तर चालेल पण तो भविष्यात रडता कामा नये किंवा जगाने त्याला नावे ठेऊ नये हीच भावना त्या मागे होती. त्यामुळे श्यामची आई ही त्यांच्यासाठी संतच होती.

संत जसे आपले बोट धरून या भवसागरात एखाद्या दीपस्तंभाप्रमाणे आपल्याला वाट दाखवत आपले मार्गक्रिमण सुरु ठेवतात. अगदी तसेच श्यामची आई त्याला घडवत होती. श्यामची आई अशी होती म्हणूनच बालपणात किंवा भविष्यात अनेकदा सदतीत हृदयाचा श्याम आपणास बघायला मिळतो. बाहेरच्या जगात वावरताना आपलं कौतुक, वाहवा किंवा स्तुतीसुमने गायली जावीत या उद्देशाने केलेलं कुठलंही काम हे श्यामच्या आईसाठी त्याज्यच होय. याचा संदर्भ दुर्वाची आजी या कथेत सापडतो पण सासु-सुनांमधील भांडणे ही एखाद्या डेली सोप प्रमाणे नव्हे तर श्यामची आई पुस्तकामध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे असावीत अस वाटत. अत्यंत क्षणिक राग आणि तो व्यक्त करण्याची पद्धत सुद्धा अतिशय गुणात्मक भांडण संपल्यावर लगोलग आपल्या सासूची माफी मागणारी सून आणि तितक्याच उदात अंत: करणाने तिला माफ करणारी व शतायुषी हो असा शुभाशीर्वाद देणारी ही सासु-सुनेची अदभुत जोडी आत्ताच्या काळात एकमेकींच्या नावाने सतत मरतोडे घालणाऱ्या सासवासुनांच्या जमान्यात बघायला मिळणं केवळ दुर्लभ! वाटेत असलेल्या वाटसरु महारीणीला मदत करून तीच पोट भरणारी श्यामच्या आईने तत्कालीन कर्मठपणावर घाव घातला आहे. पांडुरंगाची भक्त ही यशोदा तिच्या कृतीतून आचरणातून शोभून दिसते. तो पांडुरंग जसा सर्वाचा झाला तसेच आलेल्या प्रत्येकाला आपलं म्हणत ही माऊली सर्वार्थानेच जगाची बयो ठरली. अशा बयोवर कितीही बायोपिक काढले तरी त्याला साक्षात श्यामच्या

आईची सर ही असूच शकत नाही. अहंकाराच्या अगणित यशी वितळवण्याचे सामर्थ्य हे पराकोटीच्या निस्वार्थ प्रेमात असते जे तिच्यात होत आणि श्यामची आई ही तर कर्मयोगाच्या प्रखर भट्टीत अनुभवाने अफाट कषाणे तावून सुलाखून निघालेलं २४ कॅरेट शंभर नंबरी सोनंच होत. तिची अपार माया, प्रेम, वात्सल्य आणि ममता हे बांधून ठेवणार नव्हतं तर मोकळीक देणारं होतं.

बेस्टसेलर पुस्तकांच्या या अलौकिक पंक्तीत स्थान ग्रहण करण्याचे सामर्थ्य या पुस्तकाचे नवकीच आहे. पण ते पुस्तक बेस्ट सेलर आहे हे. उरवण्याची सुद्धा माझी पात्रता नाही असं मला वाटतं. श्यामची आई म्हणजे संस्कारांची भरभक्कम शिदोरी होती. जी श्यामच्या आयुष्यभराला पुरेल. श्यामच्या आईने श्यामवर योग्य त्या सर्वच संस्कारांचे बीजारोपण वेळोवेळी, पदोपदी, आयुष्याच्या प्रत्येक टप्प्यावर केले. पण जसा श्याम घडणं तिला अपेक्षित होतं अगदी तसाच तो घडला का?

श्याम म्हणजे कृष्ण. कर्मयोगावर चालत असताना ना धूर्त आणि लबाड जगात वावरताना जो या जगाची लबाडी ओळखेल आणि थोपवेल असा श्याम तिला कदाचित अपेक्षित असावा. “द्वौपदीसी बंधू शोभे नारायण” या गाण्यातील नारायण अर्थातच कृष्णारुपी श्याम फक्त प्रेम, माया, वात्सल्य, उदारता आणि हळवेपणाने युक्त असा घडला.

स्वातंत्र्यसंग्राम किंवा स्वातंत्र्योत्तर काळात मनाने अत्यंत हळवा आणि हृदयाने अत्यंत सद्रतीन असलेला श्याम हा या लढाईत थकलेला किंवा भौतिक परिस्थितीने उट्टिग्न झालेला बघावयास मिळतो. पण हा यश्चदेचा श्याम असल्याने ते प्रेम. ती आपुलकी, माया ही त्याच्या गयी ही तितकीच अपार होती.

गरिबीतही स्वाभिमानाने करो जगावे. मरण आले तरी चालेल पण कधी लाचार व्हायचे नाही. वाईट प्रवृत्तीना विरोध केलाच पाहिजे. अशी या आदर्श आईची शिकवण.

हे पुस्तक वाचत असताना आपणालाही आपल्या आई-वडिलाविषयी आणखीच प्रेम निर्माण होते. तसेच आपल्या आई-वडीलांचा संघर्ष, त्याग याविषयी ही प्रचंड जाणीव निर्माण होते. तसेच आपल्या आई-वडीलांचा संघर्ष, त्याग या विषयी ही प्रचंड जाणीव निर्माण होते. डोळ्यातून खूप खूप अशू येतात की ज्यांना कितीही करुनही रोखूच शकत नाही. अशा पुस्तक वाचनातून आपल्या मनातर कोट्यावधी संस्कार होत असतात आणि अशी संस्कार होत असतात आणि अशी संस्कारक्षम मुलं व पिढी खन्या अर्थाने जगाला प्रेम देऊ शकते. व सामाजामध्ये अशी संस्कारशील मुलं पुढे आदर्श ठरत असतात.

नाव : श्रुती ए. पांडे

वर्ग : बी.एस.सी. १ वर्ष

रोल नं. : १६२८

VIGYANIKA
2021-22

VIGYANIKA
2021-22

विज्ञान
विभाग

नई शिक्षा नीति

मानव संसाधन विकास मंत्रालय द्वारा राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० की घोषणा की गई थी। यह नीति २१ वीं सदी की जरूरतों को पूरा करने के लिए भारतीय शिक्षा प्रणाली को बदलने के उद्देश्य से है।

इस नई नीति में प्राथमिक विद्यालयों से संबंधित खराब साक्षरता, संख्यात्मक परिणामों के सुधार, मध्य और माध्यमिक विद्यालयों में ड्रॉपआउट स्तर में कमी और उच्च शिक्षा प्रणाली में बहु-विषयक दृष्टिकोण को अपनाने का प्रयास है।

यह नीति शुरूआती बचपन की देखभाल, पुनर्गठन पाठ्यक्रम और शिक्षाशास्त्र पर भी ध्यान केंद्रित करती है। जिसमें मूल्यांकन और परीक्षा करना, शिक्षक प्रशिक्षण में निवेश करना और उनके मूल्यांकन को व्यापक बनाना शामिल है। राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० भारत की शिक्षा प्रणाली में समग्र परिवर्तन लाने की कोशिश करता है, लेकिन इसकी सफलता इस पर निर्भर करती है कि यह किस तरह अपने देश में लागू होगी।

शिक्षा नीति का महत्व :- इसाल की उम्र से स्कूली शिक्षा के लिए ५ + ३ + ३ + ४ मॉडल को अपनाने में, यह शिक्षा नीति बच्चे के भविष्य को आकार देने में ३ से ८ साल की प्रारंभिक वर्षों को प्रधानता देती है। इस नई शिक्षा नीति में स्कूली शिक्षा का एक महत्वपूर्ण पहलू होता है। जिसमें हाईस्कूल में कला, वाणिज्य और विज्ञान धाराओं के सख्त विभाजन का टूटना है। इस योजना की एक और प्रशंसनीय की शुरूआत है। इस नई शिक्षा नीति में १८ वर्ष तक के सभी बच्चों को शिक्षा के अधिकार

(आईटीई) के विस्तार का प्रस्ताव दिया जाता है।

नई शिक्षा नीति से संबंधित मुद्दे :- उपलब्ध ज्ञान, कौशल और उपलब्ध नौकरियों के बीच एक निरंतर बेमेल है। यह उन प्रमुख चुनौतियों में से एक रही है जिन्होंने आजादी के बाद से भारतीय शिक्षा प्रणाली को प्रभावित किया है।

सफल घरेलू उत्पाद के ६% पर सार्वजनिक खर्च का एक महत्वाकांक्षी लक्ष्य निर्धारित किया गया है। इस नई शिक्षा नीति में वित्तीय संसाधनों को जुटाना एक बड़ी चुनौती होगी।

शिक्षा नीति का भविष्य :- शिक्षा एक समर्वती विषय है। प्रस्तावित सुधार केवल केंद्र और राज्यों द्वारा सहयोग से लागू किए जा सकते हैं। केंद्र और राज्यों द्वारा सहयोग से लागू किए जा सकता है। इस नई शिक्षा नीति में शिक्षा की सार्वभौमिकता के लिए सख्त, प्रयास करने की जरूरत है।

जिसमें सामाजिक और शैक्षिक रूप से वंचित बच्चों की शिक्षा को आगे बढ़ाने में मदद करने के लिए 'समावेशी निधियों' का निर्माण करना होगा। इस नई शिक्षा नीति में प्रौद्योगिकी एक बल गुणक है।

व्यावसायिक प्रशिक्षण पर जोर है, लेकिन इसे प्रभावी बनाने के लिए शिक्षा कौशल और श्रम मंत्रालय के बीच घनिष्ठ समन्वय होना चाहिए। तभी शिक्षा नीति का भविष्य उज्ज्वल हो सकता है।

हमें राही
B5 हिंदी

वर्तमान समय में मीडिया की भूमिका

मीडिया संचार का ऐसा माध्यम है जिसके द्वारा हम समाज में घटित हो रही किसी भी घटना, किसी भी प्रकार की जानकारी, शिक्षा एवं किसी भी प्रकार के विज्ञापन के प्रचार प्रसार को बहुत ही जल्दी और सहजता से समाज में एक जगह से दूसरे जगह पर पहुँचा सकते हैं।

तकनीकी के विकास से पहले मीडिया शब्द का प्रयोग केवल किताबों, समाचार पत्रों, जिसे हम प्रिंट मीडिया के रूप में जानने के लिए ही होता था। परन्तु अब टेलीविजन, फिल्म, रेडियो तथा इंटरनेट आदि भी मीडिया के प्रमुख अंग बन गए हैं।

मीडिया से हम ज्ञान अत्यंत आसानी से पा सकते हैं। पहले जब मीडिया के ये सभी आधुनिक साधन नहीं थे तो केवल प्रिंट मीडिया का ही प्रयोग होता था। लोग साहित्य एवं लेखन के द्वारा ही अपने विचारों को प्रकट किया करते थे।

जैसे की भारत की आजादी के लिए चलाए जा रहे आंदोलनों को सफल बनाने के लिए, इससे लोगों को जोड़ने के लिए, अनेक प्रकार के प्रिंट मीडिया का सहारा लेकर कई समाचार पत्रों तथा पत्रिकाओं का संपादन किया जा रहा था।

आज हम मीडिया के द्वारा ही किसी देश के किसी कोने में बैठ कर दुनिया के किसी कोने में घटित हुई घटना को टेलीविजन या रेडियो के माध्यम से बड़ी आसानी से देख व सुन सकते हैं। इसके साथ ही सोशल मीडिया भी हमें हर तरह की खबरों से अवगत कराता है।

पहले लोग अपने से दूर रह रहे भित्रों एवं रिश्तेदारों से बात करने के लिए टेलीग्राम एवं पत्र लेखन आदि का सहारा लेते थे, जिसमें पत्र मिलने तथा उसका जवाब भेजने में काफी समय लगता था, परंतु आज फेसबुक, व्हाट्सअप, ट्विटर, इंस्टाग्राम आदि जैसे सोशल मीडिया का प्रयोग कर बड़ी ही आसानी से एक दूसरे से बातचीत कर सकते हैं।

तकनीकी के विकास तथा मीडिया के द्वारा आज यह भी सम्भव हो गया है कि हम वीडियो कॉन्फ्रेंसिंग के द्वारा अपने भित्रों एवं रिश्तेदारों को देखते हुए उनसे बातें कर सकते हैं। सोशल मीडिया का प्रयोग कर हम अपनी अंदर के विचारों की अभिव्यक्ति को लोगों को बहुत ही सहजता से पहुँचा सकते हैं। आज के समाज में मीडिया किसी न किसी रूप में हर व्यक्ति तक अपनी जगह बनाये हुए है।

आज की मीडिया ने जहां हमें किसी विषय पर अन्य लोगों के विचारों को जानने और समझने का मौका दिया है वहीं इन विचारों पर हमें अपनी प्रतिक्रिया देने का भी अवसर दिया है। हमारी लोकतांत्रिक व्यवस्था के तीन स्तम्भ कार्यपालिका, न्यायपालिका और विधापिका के साथ ही साथ मीडिया को भी हमारे लोकतंत्र के चौथे स्तम्भ में माना गया है।

आज हमारी सरकार अपनी जनता को जागरूक करने एवं उसके लिए लागु की गई किसी भी नई योजनाओं की जानकारी मीडिया के द्वारा ही आम जन मानस तक पहुँचाती है।

मीडिया के द्वारा आज समाज का हर व्यक्ति भ्रष्टाचार एवं देश में हो रहे घोटालों को उजागर करने में अपना महत्वपूर्ण योगदान कर रहा है। आज कोई भी व्यक्ति देश में कहीं भी घटित होने वाली किसी भी गलत घटना को अपने मोबाइल या कैमरे में रिकॉर्ड कर उसे सोशल मीडिया के किसी भी रूप का प्रयोग करके उस घटना का देश के हर व्यक्ति तक पहुँचा कर उस घटना के दोषियों को सजा दिलाने में अपनी भागीदारी सुनिश्चित कर सकता है। तथा देश एवं समाज हित में कार्य कर सकता है।

आधुनिकीकरण के साथ ही औद्योगिक क्षेत्र में भी मीडिया ने एक क्रांति ला दी है। आज मीडिया विज्ञापन का ऐसा सरल माध्यम बन गया है। जिसके द्वारा कोई भी

व्यापारी या कम्पनी अपने द्वारा उत्पादित किये गए किसी भी नए उत्पाद को टेलीविजन तथा सोशल मीडिया का प्रयोग करके, आम जन मानस को बड़ी ही सहजता से बता सकती है तथा उसके प्रयोग के लिए लोगों को उत्सुक कर सकती है और अधिक से अधिक मुनाफा कमा सकती है।

मीडिया के द्वारा किसी संक्रामक बीमारी उसके लक्षण उस बीमारी के कारण जैसे कि वह किस कारण से इसका संक्रमण होता है आदि के बारें में बता कर लोगों को उस बीमारी के प्रति सचेत किया जा सकता है।

इसका सबसे अच्छा उदाहरण पोलियो नामक बीमारी है जिसके उन्मूलन के लिए भारत सरकार ने अपने द्वारा चलाये गए पल्स पोलियो अभियान के प्रति लोगों को

मीडिया एवं अन्य विज्ञापनों के माध्यम से लोगों को जागरूक कर भारत को पोलियो ग्रसित देशों की सूची से बाहर कर लिया। इसके साथ ही साथ ऐस जैसी बीमारियाँ के प्रति लोगों में विद्यमान भ्रांतियों को भी मीडिया की मदद से दूर किया जा सका है।

आज की मीडिया से हमारे देश के किसानों को भी बहुत लाभ मिल रहा है क्योंकि टेलीविजन पर अनेकों ऐसे कार्यक्रम प्रसारित किये जाते हैं जिसमें किसानों को खेती करने की नई एवं वैज्ञानिक विधियों से अवगत कराया जाता है। जिसका सीधा असर किसानों के फसल उत्पादन की क्षमता पर पड़ता है।

पुनल पांलाकर
(बी.एस.सी. भाग १)

जनतंत्र के चार आधार स्तंभ की सामाजिक उपयोगिता

जनतंत्र तथा शिक्षा के सम्बन्ध पर प्रकाश डालने से पूर्व जनतंत्र के अर्थ को समझना परम आवश्यक है। जनतंत्र 'डेमोक्रेसी' शब्द का रूपांतर है। डेमोक्रेसी शब्द की व्युत्पति ग्रीक भाषा के दो शब्दों 'डोमोस' तथा 'क्रेटीक' से मिलकर हुई है। 'डोमोस' का अर्थ है शक्ति तथा 'क्रेटीक' का अर्थ है 'जनता'। इस प्रकार का शाब्दिक अर्थ के अनुसार 'डेमोक्रेसी' अथवा जनतां का अर्थ है – जनता के हाथ में शक्ति। अमेरिका के भूतपूर्व राष्ट्रपति अब्राहम लिंकन ने जनतंत्र को परिभाषित करते हुए लिखा है – 'जनतंत्र जनता का जनता के द्वारा जनता के लिए शासन है'।

जनतांत्रिक देशों की कतार में भारत सबसे बड़ा जनतांत्रिक, समृद्ध जनव्यवस्था, धर्मनिर्पेक्षता व बहुसांस्कृतिकता को समेटे हुए एक अकेला ही देश है। जनतंत्र एक ऐसी शासन प्रणाली है, जिसके अंतर्गत जनता अपनी स्वेच्छा से चुनाव में आए हुए किसी भी दल को मत देकर अपना प्रतिनिधि चुन सकती है, तथा उसकी सत्ता बना सकती है। जनतंत्र दो शब्दों से मिलकर बना है, तन + तंत्र जन का अर्थ है जनता तथा तंत्र का अर्थ है शासन।

इसी लोकतंत्र / जनतंत्र को बनाये रखने के लिए चार मजबूत स्तम्भों को निर्मित किया गया है।

१. न्यायपालिका

२. कार्यपालिका

३. विधायिका

४. मीडिया (पत्रकारिता)

१. न्यायपालिका : बनाए गए कानूनों की व्याख्या करना व कानून का उल्लंघन होने पर सजा का प्रावधान करना न्यायपालिका का कार्य होता है। इससे कोई भी व्यक्ति शक्ति के आधार पर कानून का उल्लंघन करने में

असमर्थ हो जाता है।

२. कार्यपालिका : विधायिका द्वारा बनाए गए कानून को लोगों तक पहुँचाना व कानून को बरकरार रखना कार्यपालिका का काम होता है।

३. विधायिका : जनतंत्र का स्तंभ जो कि कानून बनाने का काम करती है लोगों द्वारा चुने गए महत्वपूर्ण व्यक्ति विधायिका के रूप में कानूनों का निर्माण करते हैं तथा पूरी जिम्मेदारी लेते हैं कि जो कानून वे बना रहे हैं वह हर तरह से जनता के हित में हो तथा किसी भी समुदाय का शोषण करने वाला न हो। यह कानून शासक व प्रजा दोनों के लिए मान्य होता है।

४. मीडिया : मीडिया को लोकतंत्र के चौथे स्तंभ के रूप में दर्जा मिला है। मीडिया जो कि लिखित, मौखिक या दृश्य किसी भी रूप में हो सकती है जनता को जानकारी देती है कि किस जगह कानूनों का उल्लंघन हो रहा है तथा तीनों स्तम्भ अपनी जिम्मेदारी तथा निष्ठा से कार्य कर रहे हैं या नहीं। इस जानकारी के पश्चात निर्णय लेने की पूरी शक्ति जनता के विवेक पर निर्भर करती है। मीडिया जो कि जनता तथा शासन दोनों के बीच एक माध्यम का काम करता है जनतंत्र का चौथा स्तंभ कहलाता है। अब यह चौथा स्तंभ भी पूरी निष्ठा व जिम्मेदारी से काम करे इसकी जिम्मेदारी जनता की बनती है कि जनता अपने विवेक से मीडिया द्वारा दी गई जानकारी का सही उपयोग करे। यहाँ से जनतंत्र मजबूत होता है। जनतंत्र का घेरा लोगों द्वारा बनाई गई विधायिका से चलकर, कार्यपालिका, न्यायपालिका व मीडिया से होते हुए पुनः लोगों के पास ही आ जाता है। इस प्रकार जनतंत्र इन चार स्तम्भों पर टिका है इन चारों स्तम्भों की मजबूती मिलकर एक मजबूत जनतंत्र का निर्माण करती है।

इस चौथे स्तंभ को बाकी ३ इकाइयों के काम पर निगाह रखने, जनहित की सूचनायें समय पर प्रसारित करने, लोकव्यवस्था निर्माण करने व समाज को एक सूत्र में बांधे रखने के आधार पर रखा गया। परन्तु आज इस “कथित प्रगतिशील” समाज में इसका नया स्वरूप बन चुका है जो आज हर एक व्यक्ति अपने विचार और ज्ञान के आधार पर बताने से नहीं चूकता है।

इसकी वजह खुद मीडिया है, जिसने अपने आप को सूचना प्रदान के अलावा व्यवसाय निर्भित करने की आहुति में स्वतः झोंका है, खुद को ओर कार्यक्रमों को बेचने की परंपरा में ढाल लिया है जिसका नकारात्मक पहलू साफ नजर भी आते हैं। आप ये अंदाजा लगा सकते हैं कि भारतवर्ष में केवल कथित हिन्दू है मगर फिर भी आज उस एजेंडे के तहत घोर मानसिकता का लावा दिमाग में लगातार पलटा जा रहा है। जिससे सम्पूर्ण भारत में अलग घरोहर पनप गयी है एक दूसरे से धर्म के आधार पर उसका बहिष्कार करने, उसको कहरता के बड़े चश्में में ढाल कर देखने का मौका इसी मीडिया (पत्रकारिता) ने ही दिया है। समाज में कहरता को घोलकर जनता को उसकी मूल आवश्यकताओं से परे रखा जा सकता है जिसका निर्देशन मौजूदा सरकार कर रही है।

मीडिया भी आज अलग विचार और एजेंडे को अपना चुका है जिसका अपना – अपना लक्षित समाज है। जिससे उसकी विचारात्मकता से जुड़ी खबरों का खूब बोलबाला है। ये वैचारिक भिन्नता हो सकती है परन्तु यही वैचारिकता का भाव समाज को खंडित करने की खाई को बड़ा कर रहे हैं।

जिसमें बड़ा हाथ निष्पक्ष कही जाने वाली मीडिया का भी है। मीडिया निष्पक्ष नहीं हो सकती हैं केवल खबर

निष्पक्ष हो सकती है परन्तु उस खबर को पढ़ रहे पाठक, दर्शक को वह खबर निष्पक्ष है या नहीं यह जनसंचार का माध्यम परोस देता है, जिसको उसकी लक्षित जनता पाना चाहती है।

मीडिया की यह बड़ी जिम्मेदारी बनती है कि संवेदनशील स्थितियों में समाज की अखंडता को बनाये रखने, बेबाक व तर्कहीन सूचना को समाज में फैलाने से बचाने जैसी बातों पर ध्यान रखे।

हाल ही में इसके उलट देखने को मिला जिसको हिन्दू मुस्लिम विचारधारा को लपेट दिया गया जिससे पूरा मसला बहुत संजीदगी में चल गया, साथ ही देश में कहरता का माहौल बनाया गया।

इस तरह की वैचारिकता को यदि इस में रहने दिया जाएगा तो इस देश का विकास मुमुक्षिन नहीं है। क्योंकि खुद देश आंतरिक रूप से मजबूत नहीं होगा तो बाह्य विकास को देखना टेड़ी खीर लगता है।

स्वाभाविक सी बात है कि जिस सिंहासन के चार पायों में से एक भी पाया खराब हो जाये, तो वह अपनी आन-बान-शान गंवा देता है। “यदि मुझे कभी यह निश्चित करने के लिए कहा गया कि अखबार और सरकार में से किसी को चुनना है, तो मैं बेहिचक यही कहूँगा कि सरकार चाहे न हो लेकिन अखबारों का अस्तित्व अवश्य रहे।”

किसी ने शायद ठीक ही कहा है “जब तोप मुकाबिल हो, तो अखबार निकालों” सरकार के बिना मीडिया अधूरी है, और मीडिया के बिना सरकार, देश की समस्याओं को अखबार या टी.व्ही के माध्यम से मीडिया सरकार तक अपनी बात पहुंचाता है। देखा जाए, तो प्रेस की भूमिका जनप्रतिनिधि की होती है।

दिया इक्का
B13 हिंदी

मेरी प्रिय पुस्तक

पुस्तक में अच्छा या बुरा प्रभाव छोड़ने की अनुपम शक्ति होती है। अच्छी पुस्तक मानव का कल्याण करने में बड़ी भूमिका निभाती है, जबकि खराब पुस्तक या त्रिक्त साहित्य घातक रोग से भी अधिक नुकसान करने में सक्षम होती है।

मानव इतिहास में ऐसे अनेक उदाहरण हैं जिनसे यह भली-भाँति सिध्द हो जाता है कि पुस्तकों द्वारा अनेक राष्ट्रों का उत्थान और पतन हुआ है। महान लेखक रसो की रचनाओं के फलस्वरूप ही फ्रांस की क्रांति हुई। पिछले दो हजार वर्षों से भी अधिक समय से रामायण भारतीय संस्कृति तथा सम्यता की उद्धारक रही है।

पुस्तकें हमारे लिए अत्यंत महत्वपूर्ण हैं। वे समय समय पर एक अच्छे भित्र व गुरु की भूमिका अदा करती है। किसी व्यक्ति को जीवन में सफलता दिलाने में इनका बहुत बड़ा योगदान होता है।

लोकमान्य बाल गंगाधर तिलक ने सच ही कहा है कि “मैं नर्क में भी उत्तम पुस्तकों का आदर करूँगा क्योंकि इनमें वह शक्ति है जो नर्क में भी स्वर्ग का सुख प्रदान कर सकती है। वैसे तो मैंने अब तक अनेक पुस्तकें पढ़ी हैं परंतु इन सब में गोस्वामी तुलसीदास द्वारा रचित ‘रामचरित मानस’ ने मुझे अत्याधिक प्रभावित किया है।”

‘रामचरितमानस’ मेरी सबसे प्रिय ग्रंथ है, क्योंकि यह एक कहानी संग्रह मात्र ही नहीं है अपितु उससे अधिक है जिसमें दर्शन के साथ ही उत्तम चरित्र निर्माण हेतु सभी तत्त्व विद्यमान हैं। यह पुस्तक अयोध्या के राजा श्रीराम के जीवन चरित्र पर आधारित है जिन्हे हिंदूजन भगवान का अवतार मानते हैं।

श्रीराम अयोध्या के राजा दशरथ के पुत्र थे। बचपन से ही वे बहुत प्रतिभावान थे। उनमें वे सभी गुण विद्यमान थे जो किसी आदर्श पुत्र में होने चाहिए। अपने पिता की इच्छा का सम्मान करते हुए वे १४ वर्ष के लिए

अपने भाई लक्ष्मण तथा पत्नी सीता सहित वनवास के लिए गए।

इस दौरान उन्हें अनेक असुरों से सामना करना पड़ा। श्री हनुमानजी भी वनवास के दौरान ही उनसे मिले। उनकी पत्नी को आततायी असुरराज रावण उठाकर ले गया, श्रीराम का रावण के युद्ध हुआ।

अंत में श्री राम की विजय हुई तथा रावण सहित अनेक बड़ी आसुरी शक्तियों का नाश हुआ। वनवास पूरा होने के उपरांत वे अपनी पत्नी व भाई सहित वापस अयोध्या लौट आए और अनेक वर्षों तक अयोध्या पर राज्य किया।

मनुष्य के उत्तम चारित्रिक विकास के लिए रामचरित्र मानस संसार की सर्वश्रेष्ठ ग्रंथों में से एक है। इसमें जीवन के लगभग सभी पहलुओं का समावेश है। दुःख, सुख, धृणा, अहंकार, पितृभक्ति, प्यार, क्षमा, त्याग आदि सभी भाव इससे मिलते हैं।

यह हमें सिखाती है कि हम माता-पिता, भाई-बहन, पत्नी-पुत्र, गुरुजन, अजनबी व अन्य सगे-संबंधियों के साथ किस प्रकार का आचरण रखें, रामचरितमानस में यूँ तो सदियों पुरानी कहानी है परंतु इसकी प्रासंगिकता आज भी है और भविष्य में भी बनी रहेगी।

इस कहानी में श्रीराम मर्यादा पुरुषोत्तम के रूप में अवतरित हैं जिन्होंने धर्म की रक्षा के लिए असुरों का संहार किया। सीता एक आदर्श पत्नी की भूमिका में हर सुख-दुख में अपने पति के साथ रहीं। अयोध्या के संपूर्ण वैभव को त्यागकर पति के साथ वन में भटकी। राजा दशरथ ने पुत्रवियोग में अपने प्राण त्याग दिए लेकिन अपने वचन को पूरा किया।

भ्राता लक्ष्मण ने सभी कठिनाईयां में श्रीराम का साथ दिया। भ्राता भरत ने श्रीराम का सेवक बनकर

राजकाज सँभाला। इसी प्रकार हनुमान की स्वामीभक्ति को इस ग्रंथ में बड़े ही अद्भुत ढंग से प्रस्तुत किया गया है। महावीर हनुमान ने अपने स्वामी राम से शक्ति पाकर ऐसे-ऐसे महान कार्य किए जो मानव इतिहास में अद्वितीय हैं। यह अनेक ऐसे आदर्श उदाहरणों से परिपूर्ण है।

रामचरितमानस हमें सिखाती है कि अंततः अच्छाई ही बुराई पर विजय प्राप्त करती है, दुष्ट प्रवृत्ति के लोग ही अंततः कष्ट पाते हैं। अथवा उनका समूल नष्ट हो जाता है, निस्संदेह देश के जनमानस पर यह पुस्तक अपनी अमिट छाप छोड़ चुकी है।

शायद ही कोई ऐसा हिंदू घर होगा जहाँ यह ग्रंथ न हो। हम सब को चाहिए कि इसके उच्च शिक्षा आदर्शों

का अनुसरण कर हम श्रेष्ठतम चरित्र का निर्माण करे और स्वंय के तथा अपने कुल व राष्ट्र के नाम को गौरवान्वित करें।

अर्लचिपूर्ण बहुत सारी पुस्तके पढ़ने की अपेक्षा यदि रुचिपूर्वक कोई एक पुस्तक पढ़ी जाए तो यह अच्छी बात है। अतः मैं यह बताना चाहती हूँ कि किस प्रकार अपने प्रिय ग्रंथ का चुनाव किया जाए। पुस्तक ऐसी चुननी चाहिये जो आपको व्यस्त रख सके व आराम के क्षणों में उपयोगी साबित हो। अपनी प्रिय पुस्तक का चुनाव करना निस्संदेह कठिन कार्य है। प्रिय पुस्तक के चुनाव के दौरान आप कई पुस्तकों के संपर्क में आते हैं, जिससे हमारे साद में सतत वृद्धी होती है।

रिया पांडे
बी.एस.सी.-1

कोरोना काल में क्या खोया क्या पाया ?

आज पूरे संसार में "कोरोना" का आतंक छाया है, हमारा देश भी इस भीषण आपदा से जूझ रहा है। आज हम एक अजब से संघर्ष में फँसे हैं। यह संघर्ष कई मुद्दों पर है। कहीं मानवता का चरम शिखर दिखता है तो कहीं "तार-तार" होती मानवता और मानवीय मूल्यों की वीभत्स तस्वीर दिखती है, यह तो सच है हमने अपने वर्तमान से बहुत कुछ खो दिया है। लेकिन विचार करे तो लगेगा कुछ पाया भी है। अनुभव, सीख, कुछ भूले "सबक", आखों पर पड़े कुछ पर्दों का हटना, अपने धैर्य, सहन शक्ति, जुझारु प्रवृत्ति का आकलन, अपनी संघर्ष क्षमता आदि के आकलन पर अद्भुत। अकल्पनीय परिणाम आज हमारे समक्ष आए हैं।

इस कोरोना काल में हमने क्या खोया और क्या पाया इस विषय पर एक परिचर्चा गूगल मीट पर आनलाईन काव्यसृजन परिवार द्वारा दिनांक २०.०७.२०२२ दिन गुरुवार को शाम ६ बजे से रखी गई। लॉकडाउन की वजह से कई लोगों ने अपनी नौकरी खोयी। कई लोगों को व्यापार में भारी नुकसान पहुंचा। देश की अर्थव्यवस्था को काफी चोट पहुंची और देश की जीड़ीपी पर गहरा असर पड़ा। सिर्फ भारत में ही नहीं दुनिया के तमाम बड़े देशों की अर्थव्यवस्था को कोरोना काल की मार झेलनी पड़ी।

किसानों और मजदूरों को कोरोना संकटकाल के इस लॉकडाउन के कारण कई समस्याओं का सामना करना पड़ा। लॉकडाउन के कारण हजारों श्रमिकों को पैदल चलकर अपने गाँव की ओर जाना पड़ा। उद्योग धंधे सब बंद कर दिए गए थे और उनके पास पैसे तक नहीं

थे। इसलिए कई मजदूरों की रास्ते में मौत हो गयी थी।

भारत में किसान पहले से ही आर्थिक संकट से जूझ रहे थे। जब देश में कोरोना काल आया तब रबी की फसल तैयार थी। मगर सब्जी मंडी तक नहीं पहुंच पायी। किसानों को काफी नुकसान झेलना पड़ा। किसानों पर आर्थिक संकट टूट पड़ा।

कोरोना काल में हम में से कई परिवारों ने अपनों को खोया। २०२० में कोरोना ने कई लोगों को हमसे छीन लिया। २०२० से अभी तक तकरीबन पूरा साल जोखिम व उतार चढ़ाव से भरा हुआ था।

कोरोना के कोहराम के बीच घर पर बैठे हम सब हालात के आगे नतमस्तक हैं। कहीं ना कहीं से वक्त हमें एहसास दिला रहा है कि समय से शक्तिशाली कुछ भी नहीं। साथ ही यह एक मौका है सोचने का, समझने का और महसूस करने का कि जीवन की इस आपाधापी में हमसे क्या छूट गया था। कुछ अपने थे जो रुठ गए थे। कुछ रिश्ते थे जिसमें गांठ पड़ गई थी। सपनों और संघर्ष के बीच अपनों से जो दूरी थी उसे बाटने का मौका हमें आज मिला है। कुछ सीखना था, कुछ बाते थी, कुछ शौक थे, कुछ जज्बा था, कुछ जज्बात थे तो तेज गति से गुजरती जिंदगी की गाड़ी से दिखाई नहीं दे रहे थे।

अब वक्त मिला है कि हम ठहर कर वो सब देख सकें। हम ये समझ सकें कि हमने क्या खोया, क्या पाया? जो पाया वो क्या काफी है? जो खोया वो क्या ठीक था?

आँचल विलधईयां

B14 हिंदी

कोरोना काल में मानवी जीवन

कोरोना इस शब्द से ही लोगों के दिल में भय बैठ गया है, आखिर भय भी क्युं ना रहे कोरोना विमारी ही ऐसी है। भारत में 30 जनवरी 2020 को कोरोना का पहला मामला दर्ज किया गया था। अब तक रीबन बारह महीने का वक्त बीत चूका है। चीन के वुहान शहर से निकला हुआ इस कोरोना वायरस ने पुरे दुनिया में कोहराम मचा दिया है। कोरोना वायरस ने लाखों लोगों की जान ले ली है और अभी भी लोग कोरोना संक्रमण के शिकार हो रहे हैं। स्वास्थ्यकर्मी और डॉक्टरों की टीम लगातार कोरोना मरीजों के इलाज में एक साल से जुटी हुयी है। कई डॉक्टरों और नर्स ने इलाज करते हुए अपनी जान गवाईं। आज भी वह बिना थके और बिना रुके मरीजों की सेवा कर रहे हैं। अभी भारत में कोरोना मरीजों की संख्या में ज्यादा कमी नहीं आयी है, मगर सुकून इस बात का है कि लोग अब कोरोना से ठीक हो रहे हैं।

कोरोना काल में हम में से कई परिवारों ने अपनों को खोया। 2020 में कोरोना में कई लोगों को हमसे छीन लिया। अमेरीका जैसा विकसित और शक्तिशाली देश कोरोना संक्रमण के मामले में सबसे उपर था। ब्राजील और इटली जैसे देशों में लाखों लोगों ने कोरोना की वजह से अपनी जिंदगी गंवा दी। भारत की आबादी अन्य देशों से अधिक है। लेकिन शुरूआत से सरकारों ने सूझ-बुझ के साथ कोरोना काल को संभाला है। भारत ने सभी देशों के सामने यह साबित किया कि वह एक सतर्क और समृद्ध देश है। आपातकालीन स्थिति में देश ने और स्वास्थ्य कर्मियों ने अपना हौसला ना खोकर मरीजों की सेवा की और लाखों लोगों का निडर होकर कोरोना टेस्ट करवाया।

कोरोना काल के कारण देश को कई महीनों का

लॉकडाउन लगाना पड़ा था, लॉकडाउन के कारण हमने परिवार की अहमियत को समझा। जो लोग दफ्तर और व्यवसाय के कारण अपने परिवार और बच्चों को समय नहीं दे पाते हैं। लॉकडाउन के समय में लोगों ने अपने परिजनों के साथ समय व्यतीत किया।

लॉकडाउन की वजह से कई लोगों ने अपनी नौकरी खोयी। कई लोगों को व्यापार में भारी नुकसान पहुंचा। देश की अर्थव्यवस्था को काफी चोट पहुंची और देश की जीड़ीपी पर गहरा असर पड़ा। सिर्फ भारत में ही नहीं दुनिया के तमाम बड़े देशों की अर्थव्यवस्था को कोरोना संकटकाल की मार झेलनी पड़ी। लॉकडाउन को भारत में चार हिस्सों में बांटा गया। वह वक्त बेहद दर्दनाक था, जब पूरा देश बंद रहा। सामाजिक दूरी रखना कोरोना से दूर रखने का उपाय बन गया था। श्रमिक और मजदूरों को काम न मिलने की वजह से उन्हें पैदल अपने घर के लिए निकलना पड़ा। तब यातायात के सारे साधन बंद थे, मजदूरों को सबसे अधिक मुश्किलों का सामना करना पड़ा।

प्रथम लॉकडाउन 25 अप्रैल 2020 को लगाया गया। इस समय सिर्फ आवश्यक वस्तुओं के लिए दुकानें खुली थीं। कोरोना काल में बच्चों के स्कूल बंद रहे और सभी शिक्षा संस्थान जैसे कॉलेज और विश्वविद्यालय पर भी कोरोना संकटकाल की वजह से ताले लग गए। अब ऑनलाइन कक्षाओं का बोलबाला है। इस साल की लगभग सारी पढ़ाई ऑनलाइन क्लासेस द्वारा हुई। इंटरनेट ना होता तो यह समय मुश्किल रहता। इंटरनेट के कारण कई दफ्तरों के कार्य भी ऑनलाइन लोग करने लगे। इससे इस महामारी के समय बाहर जाने की जरूरत नहीं पड़ी।

द्वितीय चरण का लॉकडाऊन पंद्रह अप्रैल से तीन मई 2020 तक लगाया गया। उस वक्त मे कोरोना केस बढ़ रहे थे। इसलिए सभी क्षेत्रों को रेड, ऑरेज और ग्रीन जोन में विभाजित किया गया। तीसरे लॉकडाऊन में दुकान खुले और कुछ ढील दी गयी थी। अंतिम लॉकडाऊन में स्कूल शॉपिंग मॉल और धार्मिक स्थलों को छोड़कर खुली छुट दी गयी थी। दुनिया में सबसे ज्यादा

लॉकडाऊन इटली में लगाई गई। जब देश मे अनलॉक वन हुआ, तब देश में बेरोजगारी की समस्या ने गति पकड़ ली थी। अर्थव्यवस्था मुंह के बल गिरी। फिर से अर्थव्यवस्था को सामान्य बनाने की कोशिश की गई थी।

श्रेया तनुषिंपळे
बी.एस.सी. B/2

भारतीय शिक्षा नीति में बदलाव

राष्ट्रीय शिक्षा प्रणाली में बदलाव लाने के लिए ३४ वर्षों के अंतराल के बाद, जुलाई २०२० में हमारी केन्द्रीय सरकार द्वारा एक नई शिक्षा नीति को मंजूरी दी गई। नई शिक्षा नीति का उद्देश्य छात्रों की सोच और रचनात्मक क्षमता को बढ़ाकर सीखने की प्रक्रिया को और अधिक कुशल बनाना है। नई शिक्षा नीति में स्कूल स्तर के साथ साथ उच्च शिक्षा में कई बदलाव शामिल हैं।

पूर्व शिक्षा प्रणाली, मूल रूप से सीखने और परिणाम देने पर केंद्रीत थी। विद्यार्थियों का आकलन प्राप्त अंकों के आधार पर किया जाता है। यह विकास के लिए एक एकल दिशा वाला दृष्टिकोण था। लेकिन नई शिक्षा नीति एक बहु-विषयक दृष्टिकोण पर केंद्रीत है। जिसका उद्देश्य विद्यार्थी का सर्वांगीण विकास करना है।

नई शिक्षा नीति एक नए पाठ्यक्रम और शिक्षा को संरचना के गठन की कल्पना करती है। जो छात्रों को सीखने के विभिन्न चरणों में मदद करेगी।

कई शिक्षा नीति का मुख्य उद्देश्य एक बच्चे को एक कार्यकुशल बनाने के साथ-साथ, जिस क्षेत्र में वह रुचि रखता है, उसी क्षेत्र में उन्हें प्रशिक्षित करना है। सीखने वाले अपने उद्देश्य और अपनी क्षमताओं का पता लगाने में सक्षम होते हैं। शिक्षार्थियों को प्रत्येक अनुशासन का ज्ञान होना चाहिए। उच्च शिक्षा में भी यही बात लागू होती है। नई शिक्षा नीति में शिक्षक की शिक्षा और प्रशिक्षण प्रक्रियाओं के सुधार पर भी जोर दिया गया है।

नई शिक्षा नीति शिक्षार्थियों के एकिकृत विकास पर केंद्रित है। परिक्षाएं केवल ३, ५ और ८ वीं कक्षा में आयोजित की जाएंगी, अन्य कक्षाओं का परिणाम नियमित मूल्यांकन के तौर पर लिया जाएगा। बोर्ड परीक्षा को भी आसान बनाया जाएगा और एक वर्ष में दो बार आयोजित

किया जाएगा ताकि प्रत्येक बच्चे को दो मौके मिलें। नीति के पाठ्यक्रम से बाहर निकलने के अधिक लचीलेपन के साथ स्नातक कार्यक्रमों के लिए एक बहु अनुशासनात्मक और एकीकृत दृष्टिकोण की परिकल्पना की गई है। राज्य और केंद्र सरकार दोनों शिक्षा के लिए जनता द्वारा अधिक से अधिक सार्वजनिक निवेशक की दिशा में एक साथ काम करेंगे, और जल्द से जल्द जीडीपी को ६% तक बढ़ाएंगे। नई शिक्षा नीति सीखने के लिए पुस्तकों का बोझ बढ़ाने के बजाय व्यावहारिक शिक्षा को बढ़ाने पर ज्यादा केंद्रित किया जाएगा। एलईपी यानी नई शिक्षा नीति सामान्य बातचीत समूह चर्चा और तर्क द्वारा बच्चों के विकास और उनके सीखने की अनुमति देता है। राष्ट्रीय स्तर पर विश्वविद्यालयों के लिए एक आम प्रवेश परीक्षा आयोजित करेगा।

भाषा का कार्यान्वयन यानि क्षेत्रीय भाषाओं का कार्यान्वयन एक बड़ी समस्या हो सकती है। बच्चों को क्षेत्रीय भाषा के प्रति कम दृष्टिकोण होगा, जो ७ वीं कक्षा पूरा करने के बाद आवश्यक है। बच्चों को संरचनात्मक तरीके से सीखने के अधीन किया गया है। जिससे उनके छोटे दिमाग पर बोझ बढ़ सकता है।

मौजुदा शिक्षा नीति में बदलाव की आवश्यकता थी। जिसे १९८६ में लागू किया गया था। परिणामस्वरूप परिवर्तन नई शिक्षा नीति का ही नतीजा है नीति में कई सकारात्मक विशेषताएँ हैं, लेकिन इसे केवल सख्ती से ही हासिल किया जा सकता है। ले-आऊट के लिए केवल विचार काम नहीं करेगा बल्कि शिक्षा संबंधी कार्यों व मार्गदर्शक तत्वों को पालन कर अपनी कार्य कुशलता व बौद्धिक क्षमता को साबित करना होगा।

फैजान शेख
B1 हिंदी

महात्मा गांधी

महात्मा गांधी का जन्म २ अक्टूबर १९६९ को गुजरात के पारेबंदर नामक स्थान पर हुआ था। मोहनदास की माता का नाम पुतलीबाई था, जो करमचंद गांधीजी की चौथी पत्नी थी। मोहनदास अपने पिता की चौथी पत्नी की अंतिम संतान थे। महात्मा गांधी को ब्रिटिश शासन के खिलाफ भारतीय राष्ट्रीय आंदोलन को नेता और 'राष्ट्रपिता' माना जाता है।

मोहनदास एक औसत विद्यार्थी थे, हालांकि उन्होंने यदष्टा पुरस्कार और छात्रवृत्तियां भी जीती, वह पढ़ाई व खेल, दोनों में ही तेज नहीं थे, बीमार पिता की सेवा करना, घरेलु कामों में मां का हाथ बंटाना और समय मिलने पर दूर तक अकेले सैर पर निकलना उन्हें पसंद था। उन्हीं के शब्दों में बड़ों की आज्ञा का पालन करना सीखा, उनमें मीनमेख निकालना नहीं।

१८८७ मोहनदास ने जैसे—तैसे मुंबई युनिवर्सिटी की मैट्रिक की परीक्षा पास की और भावनगर स्थित 'सामलदास कॉलेज' में दाखिला लिया। अचानक गुजराती से अंग्रेजी भाषा में जाने से उन्हें व्याख्यान को समझने में कुछ दिक्कत होने लगी। इस बीच उनके परिवार में उनके भविष्य को लेकर चर्चा चल रही थी, अगर निर्णय उन पर छोड़ा जाता, तो वह डॉक्टर बनना चाहते थे। लेकिन वैष्णव परिवार में चीर-फाड़ की इजाजत नहीं थी। युं भी गांधीजी का मन उनके सामलदास कॉलेज में कुछ खास नहीं लग रहा था। इसलिए उन्होंने इस प्रस्ताव को सहज ही स्वीकार कर लिया। उनके युवा मन में इंग्लैड की छवि दार्शनिकों और कवियों की भूमि, संपूर्ण सभ्यता के केन्द्र के रूप में थी। सितंबर १८८८ में वे लंदन पहुंच गए। वहां पहुंचने के १० दिन बाद वह लंदन के चार कानून महाविद्यालय में से एक इनर टेंपल में दाखिल हो गए।

१९०६ में टांसपाल सरकार ने दक्षिण अफ्रीका की भारतीय जनता के पंजीकरण के लिए विशेष रूप से अपमानजनक अध्यादेश जारी किया। भारतीयों ने सितंबर १९०६ में जोहेन्सबर्ग में गांधी के नेतृत्व में एक विरोध जनसभा का आयोजन किया और इस अध्यादेश के उल्लंघन तथा इसके परिणामस्वरूप दंड भुगतने की शपथ ली। इस प्रकार सत्याग्रह का जन्म हुआ, जो वेदना पहुंचाने के बजाए उन्हें झेलने, विद्वेषहीन प्रतिरोध करने और बिना हिंसा किए उससे लड़ने की नई तकनीक थी।

आज हम एक आजाद भारत में सांस लेते हैं क्योंकि अंग्रेजों से १७ अगस्त १९४७ को ही आजादी मिली थी। महात्मा गांधी का विवाह सन १८८३ में हुआ, जब उनकी आयु १३ साल की थी और उनकी पत्नी कस्तुरबा जिनकी आयु १४ साल थी, कस्तुरबा एक अनपढ़ लड़की थी। लेकिन बाद में उन्हे गांधीजी ने पढ़ना और लिखना सीखाया।

महात्मा गांधी भारत के एक महान नेता थे। महात्मा गांधी के पूर्व भी शांति और अहिंसा के बारे में लोग जानते थे, परंतु उन्होंने जिस प्रकार सत्याग्रह, शांति व अहिंसा के रास्तों पर चलते हुए अंग्रेजों को भारत छोड़ने पर मजबूर कर दिया, उसका कोई दूसरा उदाहरण विश्व इतिहास में देखने को नहीं मिलता, तभी तो संयुक्त राष्ट्र संघ ने भी वर्ष २००७ से गांधी जयंती को विश्व अहिंसा दिवस के रूप में मनाए जाने की घोषणा की है। गांधीजी के बारे में प्रख्यात वैज्ञानिक आइंस्टीन ने कहा था कि हजार साल बाद आने वाली नस्ले इस बात पर मुश्किल से विश्वास करेंगी की हाड़—मांस से बना ऐसा कोई इंसान भी धरती पर कभी आया था।

विश्व पटल पर महात्मा गांधी सिर्फ एक नाम नहीं अपितु शांति और अहिंसा का प्रतीक है, ऐसे महान

व्यक्तित्व के घनी महात्मा गांधी की 30 जनवरी 1948 को नई दिल्ली के बिड़ला भवन में नाथुराम गोडसे द्वारा गोली मारकर हत्या कर दी गई।

मेरी जिम्मेदारी,

मेरी यह जिम्मेदारी है की लोगों को सरकार के बनाये हुये सभी नियम और कानूनों का पालन करू। जरुरतमंद लोगों के लिये समाधान उपलब्ध कराने और बुद्धिमत् पूर्ण मतदान करू। सभी करों का भुगतान समय पर कर अपने चारों और साफ-सफाई रखने के लिये स्वच्छता अभियान चलाऊ।

अपने देश का उज्ज्वल भविष्य हमारे अपने हाथ में

है। अपने देश के प्रति अपने कर्तव्यों का पालन करना चाहिए। अपने देश को दुनिया में सबसे अच्छा देश बनाने के लिये प्रयास सभी भारतीय नागरिक का कर्तव्य है।

देश के लिये अपनी जिम्मेदारियों को निभाने की याद दिलाने के लिए कोई विशेष समय नहीं होता। हालांकि ये प्रत्येक भारतीय नागरिक का जन्मसिद्ध अधिकार है, कि वह देश के प्रति अपने कर्तव्यों का समझे और आवश्यकता के अनुसार उनका निर्वाह निष्पादन करे।

नरेश पालसकर

B12 हिंदी

अध्ययन हेतु मोबाइल की उपयोगिता एवं नई शिक्षा नीति

आज मनुष्य के जीवन में 'मोबाईल' एक महत्वपूर्ण भूमिका निभा रहा है। जैसे ऑनलाइन खरीदारी, दफ्तर के कार्य मोबाइल, लैपटॉप, कम्प्यूटर के द्वारा पूर्ण हो रहे हैं। इसी तरह छात्रों की शिक्षा भी मोबाइल से जा रही है। और हर पल मनुष्य के साथ रहने से मोबाइल मनुष्य का अनोखा साथी बन रहा है।

ऑनलाइन शिक्षा के अध्ययन में मोबाइल एक महत्वपूर्ण साधन बन गया है। पहले कम्प्यूटर, लैपटॉप के जरिए ऑनलाइन कार्य पूर्ण होते थे। परंतु हर जगह कम्प्यूटर से या लैपटॉप से कार्य करना भी संभव नहीं होता था। साथ ही कम मूल्य में भी इसे खरीद के छात्र ऑनलाइन शिक्षा प्राप्त कर सकते हैं।

वर्तमान शिक्षा पद्धती में एज्युकेशन डिजिटल होते जा रहा है। छात्र तथा शिक्षक एक-दूसरे से बातचीत करने तथा शैक्षिक सामग्री वितरण के लिए इंटरनेट पर निर्भर रहते हैं। यह तरीका पढ़ाई करने के लिए लोकप्रिय होता जा रहा है। छात्रों के शंका समाधान के लिए लाइव वैट, ग्रुप डिस्कशन, विडियो कॉन्फ्रेंसिंग जैसी तकनिकों का सहारा लिया जाता है। यह सारी सुविधाएं छात्र और शिक्षक मोबाइल द्वारा बड़ी आसानी से प्राप्त कर सकते हैं।

मोबाइल में इन सुविधाओं का उपयोग करने के लिए अनेक ऐप्स बनाए गए हैं। जिससे छात्र और शिक्षक बड़ी ही आसानी से लाभ उठा सकते हैं। 'झूम', 'गूगल मिट', इत्यादि ऐप मोबाइल में रहने से शिक्षा प्राप्त करना आसान हो जाता है। वे घर बैठे कक्षा का आनंद ले सकते हैं। शिक्षा से संबंधीत तथा सामान्य ज्ञान की प्राप्ति के लिए अनेक विडियो भी बनाए जाते हैं। यह विडियो मोबाइल में आसानी से बनाकर सभी छात्रों तक पहुंचाए जा सकते हैं और छात्र इनका लाभ उठा सकते हैं।

ऑनलाइन शिक्षा कम्प्यूटर के द्वारा भी की जाती है, लेकिन जो लोग इसे खरीद नहीं पाते उनके लिए मोबाइल

ही एक सस्ता और बेहतर साधन शिक्षा ग्रहण करने का है।

मोबाइल द्वारा इंटरनेट की सहायता से छात्र सिर्फ शैक्षणिक कार्य ही नहीं बल्कि देश विदेश तथा अनेक क्षेत्र की जानकारी घर बैठे बड़ी ही आसानी से प्राप्त कर लेते हैं।

साथ ही मोबाइल में स्टोअरेज स्पेस होने के कारण छात्रों को यदि कोई विडीयो, ऑडियो तथा तस्वीरें जो कि शिक्षा से संबंधित है, वह भी बड़ी ही आसानी से डाउनलोड करके सेव कर सकते हैं। जिसे बिना इंटरनेट के भी देखा जा सकता है। और हर समय मोबाइल में उपलब्ध होने के कारण छात्र शिक्षा का लाभ किसी भी समय ले सकते हैं।

अतः मोबाइल शिक्षा के क्षेत्र में महत्वपूर्ण रहा है। मोबाइल का उपयोग करना काफी सरल हो गया है। अतः मोबाइल एक ऐसा साधन है जो आज के छात्र-छात्राओं, शिक्षकों सभी मानव जाती का साथी बनता जा रहा है।

वर्तमान शिक्षा प्रणाली

व्यक्ति के जीवन का सबसे महत्वपूर्ण भाग शिक्षा है। यदि व्यक्ति शिक्षित हो तो वह सरलता से अपने जीवन में सफलताओं की सीढ़ियाँ पार कर लेता है।

जिस तरह शिक्षा का जीवन में महत्व है, ठीक उसी तरह शिक्षा में आने वाले नए मोड़ भी व्यक्ति के जीवन में आवश्यक है। हमारा देश तथा दुनिया उन्नती के मार्ग पर चल रहे हैं। यह केवल शिक्षा में संसाधन के कारण ही संभव होता है। जैसे साधारण शिक्षा के क्षेत्र में ऑनलाइन शिक्षा ने शैक्षणिक कार्य का स्वरूप पूरी तरह से बदल दिया है। व्यक्ति को हर क्षेत्र की जानकारी बड़ी ही आसानी से प्राप्त हो रही है। जैसे नई शिक्षा प्रणाली 2020 के तहत तीन साल से 18 साल तक के बच्चों को शिक्षा को प्राप्त करने का अधिकार, 2009 के अंतर्गत रखा गया है। साथ ही छात्रों को उच्च शिक्षा प्रदान करना

अत्याधिक आवश्यक बन गया है। गांधीजी के अनुसार शिक्षा द्वारा बालक और मनुष्य के मन तथा आत्मा के सर्वांगीण एवं सर्वोत्कृष्ट विकास इसी तरह स्वामी विवेकानन्दजी ने कहा था कि मनुष्य की अंतर्निहित पूर्णता को अभिव्यक्त करना ही शिक्षा है।

नई शिक्षा नीति 2020 की घोषणा के साथ ही मानव संसाधन मंत्रालय का नाम बदलकर शिक्षा मंत्रालय कर दिया गया है। इस नीति द्वारा देश में स्कूल एवं उच्च शिक्षा में परिवर्तनकारी सुधारों की उपेक्षा की गई है। इसके उद्देश्यों के तहत वर्ष 2030 तक स्कूली शिक्षा में 900% जीईआर के साथ—साथ पूर्व—विद्यालय में माध्यमिक स्तर तक शिक्षा के सार्वभौमिकरण का लक्ष्य रखा गया है। इसी के साथ कुछ महत्वपूर्ण तथ्य बनाए गए हैं।

वर्तमान नीति अंतरिक्ष वैज्ञानिक कस्तूरीरंगन की अध्यक्षता वाली समिति की रिपोर्ट पर आधारित है।

नई राष्ट्रीय शिक्षा नीति, 2020 के तहत वर्ष 2020 तक पूर्ण नामांकन अनुपात को 900% लाने का लक्ष्य रखा गया है।

इस शिक्षा नीति के अंतर्गत केंद्र व राज्य सरकार के सहयोग से शिक्षा क्षेत्र पर जीडीपी के 6% हिस्से के सार्वजनिक व्यय का लक्ष्य रखा गया है।

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के मुख्य बिंदु :-

नई शिक्षा नीति में ५ + ३ + ३ + ४ डिज़ाइन वाले शैक्षणिक संरचना का प्रस्ताव किया गया है, जिसमें ३ से १८ वर्ष की आयु वाले बच्चों को शामिल किया गया है।

पाँच वर्ष की फाउंडेशन स्टेज – ३ साल का प्री-प्राइमरी स्कूल और ग्रेड ९, २

तीन वर्ष का मध्य चरण – ग्रेड ६, ७, ८ और ४ वर्ष का उच्च चरण – ग्रेड ९, १०, ११, १२

'एनईपी' 2020 के तहत 'एचएचआरओ' द्वारा 'बुनियादी साक्षरता और संख्यात्मक ज्ञान पर एक राष्ट्रीय मिशन की स्थापना का प्रस्ताव पारित किया गया है।

इसके द्वारा वर्ष 2024 तक कक्षा-३ स्तर तक के बच्चों के लिये मूलभूत कौशल सुनिश्चित किया जाएगा।

स्कूली और उच्च शिक्षा में छात्रों के लिये संस्कृत और अन्य प्राचीन भारतीय भाषाओं का विकल्प उपलब्ध होगा परंतु किसी भी छात्र पर भाषा के चुनाव की कोई बाध्यता नहीं होगी।

शारीरिक शिक्षा :-

विद्यालयों में सभी स्तरों पर छात्रों को बागवानी, नियमित रूप से खेल—कूद, योग, नृत्य, मार्शल आर्ट को स्थानीय उपलब्धता के अनुसार प्रदान करने की कोशिश की जाएगी ताकि बच्चे शारीरिक गतिविधियों एवं व्यायाम इत्यादि में भाग ले सके।

विशेष बिंदु :-

छात्रों के समस्त विकास के लक्ष्य को ध्यान में रखते हुए कक्षा १० और कक्षा १२ की परिक्षाओं में बदलाव किया जाएगा।

क्षमता निर्माण हेतु केंद्र सभी लड़कियों और ट्रांसजेंडर छात्रों को समान गुणवत्ता प्रदान करने की दिशा में एक 'जेंडर इंक्लूजन फंड' की स्थापना की जाएगी।

इस शिक्षा नीति में विदेशी विश्वविद्यालयों में प्रवेश का मार्ग प्रशस्त किया गया है। विभिन्न शिक्षाविदों का मानना है कि विदेशी विश्वविद्यालयों में प्रवेश से भारतीय शिक्षण व्यवस्था महँगी होगी, यह आशंका है। परंतु इसमें परिवर्तन भी हो सकता है। जिससे साधारण वर्गीय छात्र भी आसानी से शिक्षा तथा नई शिक्षा नीति का लाभ उठा सकते हैं।

स्नातक शिक्षा में आर्टिफिशियल इंटेलीजेंसी, थ्री-डी मशीन, डेटा—विश्लेषण, जैवप्रोटोगिकी आदि क्षेत्रों के समावेशन से अत्याधुनिक क्षेत्रों में भी कुशल पेशेवर तैयार होंगे और युवाओं की रोजगार क्षमता में वृद्धि होगी।

शिक्षा शास्त्रियों ने नई शिक्षा नीति द्वारा भारत को सभी उन्नत राष्ट्रों के स्तर पर लाने का सफल प्रयास है।